

TANULMÁNYOK

PERJÉS GÉZA

A MOHÁCSI CSATA (1526. augusztus 29.)

Bár e tanulmány célja a mohácsi csatának, mint taktikai mozzanatnak az elemzése, mégis elengedhetetlennek tűnik, hogy ha igen összefogottan is, de foglalkozzunk a szemben álló felek politikai szándékaival és abból következő katonai céljaival; a háború három fő elemével, a térrel, az erővel és az idővel, ezek alapján pedig a stratégiai tervekkel és fejleményekkel. Mindezekre a kérdésekre forrásaink természetesen nem adnak maradéktalanul választ — bár éppen ilyen szempontból sokkal több bennük az értékesíthető adat, mint amennyit a kutatásban eddig hasznosítottak —, így a háború igen szigorú logikájához kell folyamodnunk, hogy segítségével töltsük ki az adathiány miatt keletkezett hézagokat. Ennek az eljárásnak alapja az a *feltevésünk*, hogy a magyar és a török politikai és katonai vezetés egyaránt a háború törvényeinek megfelelően járt el és döntéseit racionális mérlegelések alapján hozta. Ezt azért kell hangsúlyoznunk, mert történetírásunkban gyakori az a nézet, hogy mindkét fél politikája és hadvezetése irracionális volt.

Félreértések elkerülése végett igen erőteljesen kell hangsúlyoznunk, hogy azok a következtetések, melyekre forrásadatok hiányában csupán a háború logikájára támaszkodva jutottunk, pusztán *feltevések*, amelyeket újabb, eddig még nem ismert adatok, főleg pedig az eddigieknél remélhetőleg sokkal nagyobb anyagi háttérrel végzett régészeti feltárások eredményei esetleg megcáfolhatnak. Így a tanulmány nem tekinthető másnak, mint egy újabb kísérletnek a mohácsi csatát rekonstruálni akaró vállalkozások sorában.

Politikai és katonai célok. A tér, az idő és az erő

*A háború politikai és katonai célja.*¹ Miután a törökök a magyar hadsereg leverése és Buda elfoglalása után sem maradtak az országbán, bizonyosnak

¹ A politikai szándékra, a katonai célra, a megsemmisítő és a korlátolt célú háborúra vonatkozó fejtegetéseinkben a Clausewitz művének I. és VIII. könyvére, valamint a „Nachricht”-ban foglaltakra támaszkodtunk. Mi az eredeti szöveg alapján szerkesztett legújabb kiadást használtuk. Vom Kriege. 18. Aufl. Vollständige Ausgabe im Urtext herausg. von W. Hahlweg. Bonn, 1972.

vehetjük, hogy a háború *katonai* célja nem Magyarország megsemmisítése volt. Ebből viszont csak arra következtethetünk, hogy a háború *politikai* célja sem Magyarország meghódítása volt. Ennek oka viszont valószínűleg az lehetett, hogy a török hadsereg hadművelési szabadságát a Szávától északra a „hatósugár” erősen korlátozta, ilyenformán az ország egész területe feletti uralmát nem biztosíthatta.² Mindezek alapján *feltehető* — s ezt több adat, azonkívül a későbbi események is valószínűsítik —, hogy a török politika célja az volt, hogy Magyarországot kiemelje a Habsburg érdekszférából és függetlenségét félig meghagyva, ütközőállamként használja a Habsburgokkal szemben.

Ilyesfajta politikai célok elérésének eszköze a *korlátozott célú* háború, melyből a megsemmisítő háború három kritériuma közül valamelyik hiányzik. Ezek a kritériumok pedig: az ellenség hadseregének leverése, országának elfoglalása és ellenállóerejének megtörése. A korlátozott célú háborúban arról van szó csupán, hogy a támadó választás elé állítja ellenfelét: teljesíti politikai feltételeit és ebben az esetben olcsóbban jut a békéhez, mint ha a háborút választja. A háborút ugyanis el fogja veszíteni, következésképp a béke feltételeket el kell fogadnia, amihez most már hozzájárul az az ár is, amit a háborúért kell fizetnie. A fizetendő ár: hadseregének megsemmisülése, vagy egyes tartományainak elvesztése, esetleg mind a kettő. Az események ismeretében nyilvánvaló, hogy a török az említett árat csak részben akarta az ország egyes részeinek elfoglalásával megfizettetni és a döntő eszközt a magyar hadsereg megsemmisítésében látta.³

Magyar részről a háború politikai célja az ország függetlenségének megtartása volt, katonai célja tehát más nem lehetett, mint a török támadás kivédése. Miután azonban Nándorfehérvár és Szabács elvesztésével a déli határvédelem összeomlott,⁴ a védekezés egyetlen eszköze a török által kínált nyílt csata elfogadása volt.

Erőviszonyok. Államvezetése szilárdságának, birodalma gazdagságának és hadserege számbeli fölényének tudatában a török államvezetés biztos lehetett benne, hogy a döntő csatát meg fogja nyerni. 150 000 főre becsülhetjük a Magyarország ellen felvonuló török hadsereg létszámát, amivel optimális körülmények között is legfeljebb 50—60 000 főt állíthatott szembe

² A „hatósugár” és a török valószínű politikai szándékaira nézve l: *Perjés G.*: Az Oszmán birodalom európai háborúinak katonai kérdései. (1356—1699) Hadtörténelmi Közlemények (a továbbiakban — HK) 1967. 2. sz.; Az országút szélére vetett ország. Kortárs, 1971. 11., 12. és 1972. 1.sz.; A tanulmány változatlan szöveggel megjelent a Magvető Kiadó „Gyorsuló idő” sorozatában, 1975-ben.

³ Burgio pápai követ jelenti 1526. VIII. 5-én: „a törökök egész nyíltan hirdetik, hogy el akarják foglalni az egész országot, s hogy nem fordulnak addig vissza, míg a magyar királlyal meg nem ütköztek”. Mohács Magyarországa. Báró Burgio pápai követ jelentései. Ford. *Bartoniék E.* Budapest, 1926. 107. o. (a következőkben: *Burgio*). Ennek a kijelentésnek nyilvánvalóan csak a második állítása helytálló.

⁴ A magyar határvédelem összeomlását Nándorfehérvár eleste után kitűnően rajzolja meg *Szakály F.*: A mohácsi csata. Budapest, 1975. (Sorsdöntő történelmi napok. A Magyar Történelmi Társulat sorozata. 2. sz. Szerk.: Juhász Gy.) (A következőkben: *Szakály*.)

Magyarország.⁵ A körülmények azonban nem optimálisak voltak, éppen ellenkezőleg, igen rosszak. A magyar állam történetének talán legsúlyosabb gazdasági és politikai válságával küzdött és ekkora hadsereget kiállítani nem igen tudott. De még ha sikerült is az összes fegyverforgatásra alkalmas országoktól mozgósítani, egyáltalán nem volt bizonyos hogy a kiállított hadakat egy táborban egyesíthetik. A török ugyanis hosszú ideig bizonytalanságban tarthatta a magyar államvezetést a támadás főirányát illetően, sőt megtehetette azt is, hogy bár főerőivel Magyarország ellen támad, kisebb seregekkel Erdélyt és Horvátországot is fenyegeti, azaz leköti ezen országrészek hadait, így azok nem egyesülhetnek a fősereggel.

Komoly erőgyarapodást jelenthettek a magyar hadsereg számára a külföldi segélycsapatok, persze csak akkor, ha időben érkeznek. Erre azonban semmiféle biztosíték sem volt.

Végeredményben tehát könnyen előfordulhatott, hogy magyar részről a döntő csatában nem 50—60 000, hanem csupán 30—40 000 fő vesz részt.

A tér. Bár a török politika már abban az esetben is nagy árat fizettethetett a magyar kormánnyal, ha hadseregét leveri, ám ha hadai Budát is elfoglalják, a hatás még nagyobbá válik. Magyar részről a döntő csata megvívása tehát azt a célt is szolgálta, hogy ez ne következék be. Ilyen formán a támadás irányát elsődlegesen Buda szabta meg: a magyarok biztosak lehettek benne, hogy a főváros a cél, a törökök pedig abban, hogy a magyarok a főváros elestét meg akarják akadályozni.⁶ Nándorfehérvárról Budára két úton lehetett eljutni: A Duna-Tisza közén, és a Duna jobb partján, Eszéken át. Miután azonban a Duna-Tisza közén való előnyomulás kétszeri dunai átkelést tett szükségessé, továbbá a török szempontjából a Duna, mint víziút az utánszállítás szempontjából nélkülözhetetlen volt, viszont a folyót balról egy 10—25 km széles, mocsaras, járhatatlan terület

⁵ A török hadsereg létszámára vonatkozó becslési eljárásunkat itt nem részletezhetjük, csupán annak két, egymást kiegészítő módszerét ismertetjük. Az egyik a rendelkezésünkre álló adatoknak bizonyos statisztikai szempontú elemzése volt. Ezek legfőbb eredménye, hogy a hász-, ziamet- és timárbirtokosok után átlagosan 2,7—3 harcost lehet számítani. 1526-ban keken 28 000 birtokos volt, így a kiállított timárkatonaság száma — a birtokosok beszámításával — 80—84 000 fő. A magyarországi hadjáratban viszont csak a ruméliai és anatóliai katonaság vett részt, így a kivonult harcosok száma 57—60 000 fő. Ehhez hozzászámítottunk 15—18 000 portai zsoldost (janicsárok és zsoldos szpáhik), 50—60 000 főnyi irreguláris katonaságot — akindzsik, gönölük, aszabok stb. — és 10 000 tatárt. Ez összesen mintegy 150 000 főt ad ki. A fontosabb felhasznált források és irodalom: Kocsi bég és Ferdi becslése (Török történetirók. Ford. *Thury J.* I—II. k. Budapest, 1896. Török—magyarkori történelmi emlékek. 2. o., I. kötet. II. 81—82. és 412 o.) (A következőkben: *Thury*); Ali bég és Ali császár adatai (*Mutaficjeva, V. P.*: Sur l'état du système des timars au cours de la première décennie du XVIIe s. Sofia, Académie Bulgare des Sciences, 1968.; *Ricaud*: Histoire de l'état présent de l'empire Ottoman. Amsterdam, 1652.; *Marsigli, A.*: L'état militaire, de l'empire ottoman. I—II. Amsterdam, 1732.; *Inalcik, H.*: The Ottoman Empire. The Classical Age. 1300—1600. London, 1973.; *Káldy-Nagy Gy.*: Szulejmán. Budapest, 1974. és *Suleimanns Angriff auf Europa*. (Acta Orientalia Acad. Scient. Hungaricae. Tomus, XXVIII. [2] 1974.)

A török hadsereg létszámára nézve az eszéki átkelés idejéből is lehet következtetni. Az átkelés 3 napig, éjjel-nappal tehát 72 órán át tartott; ha a híd karbantartására 12 órát számítottunk, marad 60 óra, ami 4,5—5 km-es menetütemet véve kb. 270—300 km oszlophosszat tesz ki. Itt nem részletezhető számítások alapján a vonat hosszát 160 km-nek vettük — élelem-, lőszerponat stb. — maradt tehát 130 km a csapatra. Miután a csapat zöme lovasságból állt, a 130 km-es oszlopban mintegy 150 000 fő fért el. A magyar hadsereg létszámára: *Corpus Juris*: 1498/20 — 22. tc., 1495/33, és 36. tc., 1518/1. tc./4.—5., 34. tc., 1523/18. tc.; 1526/8 — 12. tc.; *Szalay L.*: Magyarország története. 2. kiad. III. k. Pest, Lauffer, 1863.; *Deér J.*: Zsigmond király honvédelmi politikája. HK. 1936.; *Borosy A.*: A tekkatonaság és a parasztság szerepe a feudális magyar hadservezetben. Budapest 1971. (Ertekezések ...)

⁶ A magyar kormánynak már 1526 elején hírei voltak arról, hogy a török Buda ellen készül. *Fraknoi V.*: A Hunyadiak és a Jagellók kora. (1440—1526) (A magyar nemzet története. Szerk. Szilágyi S. IV. k. Budapest, 1869. 483. o. A továbbiakban — *Fraknoi*.)

övezte, mely a hadsereget teljesen elvágta a dunai hajóhadtól és az azon szállított készletektől — élelemtől, lőszertől, nehéz tüzérségtől stb. —, teljesen bizonyos volt, hogy a török sereg a jobb parton fog előnyomulni.⁷ (1. sz. vázlat.)

A Nándorfehérvár—Eszék—Buda útvonalon a török útját látszólag három akadály keresztezte: a Száva, a Dráva és a Karassó mocsarai. „Látszólag” — mondtuk, mert a később elmondandók szerint egyik mentén sem lehetett volna a törököt feltartóztatni. Épp ezért indokolatlanul marasztalják el történetíróink oly súlyosan a magyar vezetést, mert az nem szervezte meg mögöttük a védelmet.⁸ Mintha elkerülte volna a kutatók figyelmét az az ismerős tény, hogy Nándorfehérvár eleste után magyar és török részről egyaránt védhetetlennek tartották az országot.⁹

A Száva esetében semmi probléma nem lehet: egy olyan folyó mentén védekezni, amelyen az ellenségnek már biztos hídfői vannak, katonailag lehetetlen. Márpedig Nándorfehérvár Zimonnal együtt, valamint Szabács, ilyen hídfő volt.¹⁰

A Dráva sem jelentett komoly akadályt. Téves ugyanis az az általánosnak mondható hiedelem, hogy a védelem sikerének esélyei folyók mentén a legnagyobbak: amennyiben az ellenség erőfölénye nagy és megfelelő számú átkelő eszközzel és hídanyaggal rendelkezik, az „erőszakos folyamátkelést” nem lehet megakadályozni. Ezt már Montecuccoli és Clausewitz is így látta.¹¹

Az „erőszakos folyamátkelés” sikerének előfeltétele az, hogy a támadó biztos hídfőállásra tegyen szert a túlparton, melynek védelme alatt felépítheti hídját. Épp ezért a védő minden törekvésének arra kell irányulnia, hogy a hídfő kialakítását megakadályozza. Ez azonban nem olyan könnyű, mint első pillanatra látszik. A támadó ugyanis ott és akkor teszi át csa-

7 Egyébként már a honfoglalás óta a magyar „hadút” Budáról Nándorfehérvár felé Eszéken át vezetett. *Győrffy Gy.*: Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza. I. k. Budapest, 1963. 61. o. Gyalóky is nagy jelentőséget tulajdonít a dunai szállításnak, de ezen felül még azzal magyarázza a török jobb parti előnyomulását, hogy miután döntő csatát akart vívni a magyar sereggel, értesülvén a király elindulásáról, ő is ezt az utat választotta. Láthatjuk, a dolog éppen fordítva volt: a magyar sereg azért vonult le a Dunántúlon, mert biztos lehetett benne, hogy a török is itt fog jönni. *Gyalóky J.*: A mohácsi csata. (Mohácsi Emlékkönyv. Szerk.: Lukinich I. Budapest, 1926. 200—202. o. A továbbiakban — *Gyalóky*.) A Duna bei partján levő mocsaras területről jó leírást ad, bár térképei erősen elrajzoltak: *Marsigli, A.*: Danubius Pannonico-Mysius, observationibus geographicis, astronomicis, hydrographicis, historicis, phisicus perlustratus et in sex tomus digestus. Tomus primus. Hága és Amsterdam, Grosse és Uytwert, 1726; Az első katonai felvétel térképszelvényeinek rajza viszont már megközelítően pontos. Mellékelt vázlatunkhoz a „Magyarország vízborította és vízjárta területei az ármentesítési és lecsapolási munkálatok megkezdése előtt” c. 1:600 000 arányban készült térképet használtuk. Szerk.: a. m. kir. Földművelésügyi Minisztérium Vízrajzi Intézete. Készítette: a. m. kir. Honvéd Térképészeti Intézet. Budapest, 1938.

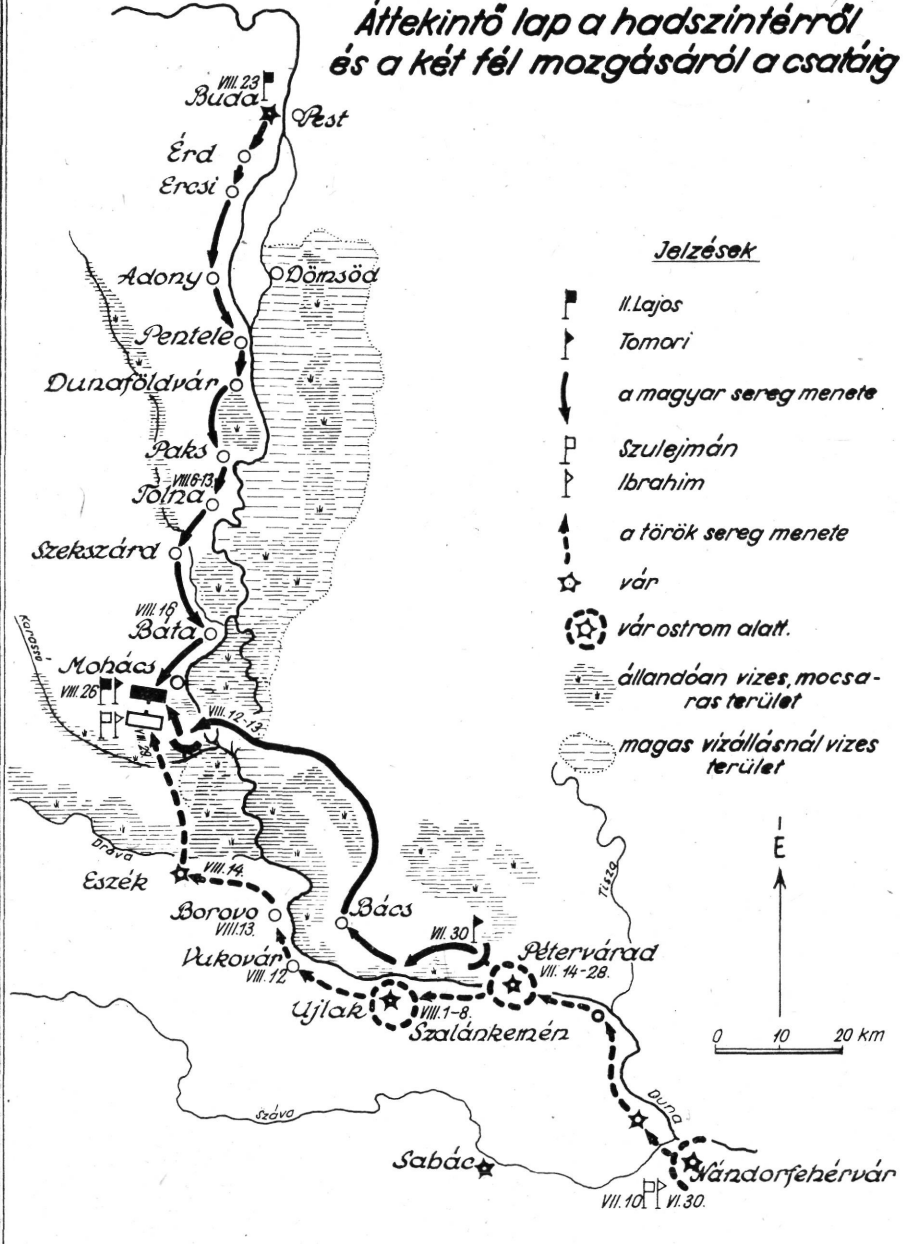
8 *Gyalóky*: 200., 203., 204. és 206. o.; legújabban: *Szakály*: 27. o.

9 A török krónikások egész sora így látta a kérdést, Magyarország „kulcsának” és „kapujának” nevezvén Nándorfehérvárt. *Thury*: I. 55., 77., II. 124. o.; Brodaries írja: „Quae res (tudniillik Nándorfehérvár és Szabács eleste) hosti aditum in Hungariam patefecerat, ut quoties Savum transire, et in Hungariam irrumpere vellet, apte posset ab eo prohiberi.” *Brodaries*: De conflictu Hungarorum cum Turcis ad Mohacs verissime descriptio c. leírását Sambucus Bonfini-kiadása (1690) alapján használtuk. 559. o. (A továbbiakban — *Brodaries*) II. Lajos egy levélben szintén így nyilatkozott. *Szakály*: 17. o. *Istvánffy* lényegében Brodaries véleményét ismétli: Regni Hungarici Historia. Köln, Rommerskirchen, 1724. 73. o. (A továbbiakban — *Istvánffy*).

10 1521-ben Szulejmán Nándorfehérvárral együtt Zimonyt is elfoglalta. Szabács vára ugyan a Száva egyik szigetére épült, így hídfőnek nem tekinthető, de bizonyosnak vehetjük, hogy a vele átteles parton hídfőállást épített ki a török. Ezért nem kell komolyan venni, amikor Burgio elmarasztalóan ír arról, hogy törököt átengedték a Szávan. *Burgio*: 85. o.

11 Ausgewählte Schriften des Raimund Fürsten Montecuccoli. Bearb. von A. Veltzé. I—IV. Wien, Kriegsarchiv, 1899—1904. I. 251—252., 256., II. 57. és 58. o. *Clausewitz*: i. m. VI. könyv, 18. és 19. fejezet.

Áttekintő lap a hadszinterről és a két fél mozgásáról a csatáig

patait a hídfőbe, ahol és amikor akarja. A kezdeményezés tehát az ő oldalán van, s a védő csak elkésve reagálhat. Ebből következik az is, hogy a védő nem tarthatja együtt erőit — hiszen nem tudja, hogy az ellenség hol kísérli meg az átkelést —, hanem azokat kisebb csoportokra tagolja, egyenletesen osztja el a megvédendő folyószakaszon. Az átkelés pontjához legközelebb levő csoportok feladata lesz azután, hogy támadást intézve a hídfőállás ellen, abból az ellenséget kiverjék.

A hídfő elleni vállalkozás természetesen csak akkor sikerülhet, ha a védő fél érintett csoportjai túlerőben lesznek a támadó félnek a hídfőbe áttett csapataival szemben. Egyáltalán nem bizonyos azonban, hogy a védő félnek sikerül helyi túlsúlyra szert tennie. Ha ugyanis a folyó viszonylag keskeny és a támadó bőven rendelkezik átkelő eszközökkel — csónakokkal, hajókkal, pontonokkal stb. — és hidanyaggal, akkor rövid idő alatt jelentős erőt tehet át a hídfőbe, magát a hidat pedig rövid idő alatt felépítheti.

Tegyük fel, hogy a magyar hadvezetésnek sikerül az ország erejét, tehát 50—60 000 főt a Dráva mentén időben összpontosítania. A védendő folyószakasz hosszát a Dráva torkolatától számítva legalább 100 km-nek kell vennünk. A hadsereg legcélszerűbb csoportosítása ebben az esetben az, hogy egyenként 10—12 000 főt számláló csoportokra osztják és azokat egymástól 20 km-re állítják fel. Így az egyes csoportoknak maximálisan 10 km-t kell megtenniük ahhoz, hogy a Dráva bármelyik pontján átkelő törököket elérjék. Beszámítva az átkelés hírének vételét, a parancsadást, a menetet és a harchoz való fejlődést, ezeknek a csoportoknak legalább 4 óra kell ahhoz, hogy támadásukat elkezdhessék. A kérdés most már az, hogy ez alatt a négy óra alatt a török mennyi csapatot tud a hídfőbe áttenni; itt nem részletezhető számítások szerint 20—25 000 főt. Amikor tehát a két legközelebbi csoport egyenként 10—12 000, összesen 20—24 000 harcosa támadását megindítja, nem lesz túlerőben, következésképp a török hídfőállítását nem számolhatja fel és a híd építését sem gátolhatja meg.¹²

Ezenfelül még három szempontot nem szabad szem elől téveszteni. Egyik az, hogy miután a kezdeményezés a török oldalán volt, a hídfőbe a legjobb csapatait rakhatta át, míg a magyaroknak — nem tudván, hogy hol lesz az átkelés helye — mindegyik csoportnál egyformán kellett volna elosztani elit hadaikat. További nehézséget jelentett a magyarok számára a Dráva északi partjának mocsaras volta, ami a csapatok mozgását igen megnehezítette. Végül pedig, ha sikerült volna is az átkelést megakadályozni, a török megtehette, hogy csapatainak egy részét hajókra rakva felevez a Du-

12 A számvetés alapjai: az első katonai felvétel szerint a Dráva szélessége Eszékenél 170—190 m, ettől lejjebb nagyobb, feljebb kisebb, ezért vettünk átlagosan 200 m-t; feltételeztük, hogy a 800 hajót számláló török hajóhadnak egynegyedét vetik be az átkeléshez; Kemálpaszadé szerint egy „kisebb” hajóra 20 ember fért, mi 30-at vettünk, így egy átkelő lépcső ereje 6000 fő; az egyes lépcsők fordulóideje 20 perc — be- és kiszállás, oda- és visszaevés —, a lesodródás miatt szükséges felvontatás 2 perc, tehát lépcsőnként 25 perc számítható; elméletileg 4 óra alatt tehát kb. 50 000 fő szállítható át, de technikai akadályokkal és surlódásokkal számolva, a fordulódót kétszeresnek vettük, így a hídfőben levő csapatok száma csupán 24—25 000. Persze azt sem lehet szem elől téveszteni, hogy az átkelés szempontjából a török kivételesen jó helyzetben volt, mivel átkelő eszközeit és hidanyagát a Dráván szállíthatta fel. Források: a török hajóhadra nézve: *Thury*: I. 217., 307., II. 60. o.; a fordulódó és lesodródás kiszámításához: *Generalstabshandbuch*. Wien, 1914. 290. o.; *Berger K.*: A vezetés kézikönyve. — I—II. Budapest, 1930. I. 139. o. A török hajóhad drávai alkalmazására: bizonyára több napos késéssel jelenti Burgio augusztus 20-án, hogy a török hajóhad felfelé hajózik a Dráván, mert az feltehetően a hadsereggel együtt érkezett meg 14—15-én Eszékhez. *Burgio*: 119. o.; a híd elkészülésének ideje; Szulejmán Naplója szerint lehet, hogy 12, de lehet 24 óra, tudniillik akkor, ha éjjel is dolgoztak az utászok. *Thury*: I. 312. o.

nán, és valahol Mohács körül partra szállva, hátulról is fenyegeti a magyar sereget.

A Karassó védelménél sem lett volna jobb helyzetben a magyar sereg. A mocsarakon rendszerint több gázló és töltés vezet át, melyeket járhatatlanná tenni igen nehéz.¹³ A magyar sereget tehát ezek lezárására kellett volna elosztani. Az ilyen felállás azonban eleve merevvé teszi a védelmet, így annak áttörése a török számára nem lett volna nehéz feladat. Hozzá kell venni ehhez azt is, hogy ingoványos, cserjés, bokros, erdős terepen a számbeli fölénynek döntő jelentősége van, tehát a török óriási tömegével könnyen elnyomhatta volna a kis magyar sereget. Végül pedig ugyanúgy, mint a Dráva védelménél, itt is fennállt az a veszély, hogy a török, felhajtva a Dunán, megkerüli a védőállást.

Az e katonai megfontolások alapján végzett mérlegelést a források nem cáfolják, sőt még azt sem bizonyítják egyértelműen, hogy a magyar hadvezetés lehetségesnek gondolta volna a Száva, a Dráva vagy a Karassó mentén folytatott döntő jellegű védelmet. Brodarics közlése szerint Tomori a tavasz folyamán felment Budára és csapatokat kért a Száva védelméhez. Amint írja, Tomori azt mondta, hogy „ez ugyan nehéz, de ha idejében történik intézkedés, nem éppen kivihetetlen.”¹⁴ Istvánffy is megemlékezik a dologról, tudni vélvén, hogy Tomori elképzelése szerint a Száva partján emelt kisebb erődítésekkel meg lehetett volna a török átkelését akadályozni.¹⁵ Utána azonban megjegyzi, hogy a tervet „többen... kivihetetlennek és feleslegesnek” tartották, mivel a hatalmas török sereget — miután Nándorfehérvár és Szabács birtokában volt — már semmiképpen sem lehet megakadályozni abban, hogy akár a Száván, akár a Dunán átkeljen. A magunk részéről feltétlenül a terv ellenzőinek adunk igazat.¹⁶ Mindehhez még azt kell hozzávenni, hogy egyrészt Nándorfehérvár és Szabács elvesztése, másrészt a török hadiflotta nagy fölénye következtében az addig oly kitűnő hadművelleti lehetőségeket biztosító Szerémség valóságos egérfogóvá vált a magyar sereg számára.¹⁷ Majdnem bizonyosnak vehető, hogy ha ide behatol, a török — szárazföldi és vízi erőinek kombinált mozdulataival — bekeríti és elvágja visszavonulásának útját.

A Dráva parti védelemmel kapcsolatban pedig semmiképpen sem hagyható figyelmen kívül, hogy a magyar sereg gyülekezését Tolnára rendelték el. Nyilvánvaló, ha csak halvány remény élt volna a kormányban, hogy a Dráva mentén a hadsereg tartós védelmet folytathat, akkor azt a folyó közelében vonják össze, hogy a szükséges előmunkálatokat minél előbb elkezdhessék. Abból pedig, hogy Sárkány Ambrust és Báthorit Tolnáról, illetve Bátáról a király csupán a hadak egy részével küldte a Drávához, inkább az látszik, hogy a török átkelését legfeljebb késleltetni akarták. Emellett szól az is, hogy a király még július végén Batthánynak azt a parancsot küldte, hogy Valpóra menjen. Itt a Dráva vonalát megvédeni ugyan alig-

¹³ Clausewitz: i. m. „Verteidigung von Morasten” c. fejezet.

¹⁴ Brodarics: 559. o.; Burgio is ír Tomorinak erről a tervéről. Burgio: 73. o.

¹⁵ Istvánffy: 73. o.

¹⁶ Láttuk, Brodarics is úgy tudta, hogy Nándorfehérvár elvesztésével a Száva vonala védhetetlenné vált, épp ezért nehezen érthető több helyen kifejezett sajnálkozásaafelett, hogy engedték átkelni a folyón az ellenséget. Brodarics: 559., 560. o.

¹⁷ A török hajóhad fölényére nézve l. Brodarics: 559. o.

ha lehetett, viszont annál inkább mód nyílhatott a török átkelésének késleltetésére.¹⁸

A Karassó menti védelemről, egészen pontosan annak hatásos voltáról, a keresztsíri források nem szólnak. Egyedül Kemálpasazáde tartotta a Karassó mosaicarait olyan akadálynak, ahol a magyarok feltarthatták volna a török hadsereget.¹⁹

Mindent összevetve a török és magyar részről egyaránt keresett döntő csata színtere nem lehetett másutt, mint valahol Tolna, vagy Mohács vidékén.

Az idő. A nagy, a szultán vezette török hadsereg működését Magyarországon két időpont határolta be: június vége — július eleje, amikor a Balkánon átvonulva Nándorfehérvárhoz ért, és október vége, (Kászim napja, 26-a), amikor vissza kellett indulnia, hogy még a tél beállta előtt elérje békehelyőrségeit.²⁰ Ez alatt a négy, de inkább három és fél hónap alatt kellett tehát a magyar sereget csatára kényszeríteni, majd Budára bevonulni és onnan visszaindulni.

Úgy tűnik, a magyar kormány teljesen tisztában volt ezzel, mert a hadak gyülekezését Tolnán csak július 2-ára rendelték el, a zsoldos hadakat pedig csupán három hónapra fogadták fel.²¹ A magyar hadvezetés azonban nem használhatta ki ezt a három hónapot sem. Egyrészt a mozgósítás egész rendszere — mint minden feudális hadseregé — igen nehézkes, bizonytalan és lassú volt, másrészt éppen 1526-ban a rendkívül súlyos pénzhányagymértékben késleltette a hadak felfogadását.²² De azért sem gazdálkodhatott szabadon a magyar kormány a rendelkezére álló idővel, mivel a mondotak szerint viszonylag eléggé későn bizonyosodhatott meg a támadás főirányára felől, illetve, hogy a török nem intéz hadainak egy részével támadást Erdély és Horvátország ellen.²³ Így a hadak összevonását sem rendelhette el kellő időben.

A magyar hadvezetés a döntő csata megvívása időpontjának megválasz-

18 II. Lajos VII. 24-én és 31-én írt leveleiben rendelte Batthyányt Valpóhoz. *Burgio*: 152. és 153. o.; Báthorit kétszer küldte le a király Eszékhez: először Budáról, másodsor Tolnáról. Istvánffy szövegéből az vehető ki, hogy egyáltalán nem voltak biztosak benne, hogy sikerül a török átkelését megakadályozni, és inkább annak késleltetésére gondoltak. Ezt írja Báthori első lekiindulásáról: „Palatinus... mandata Regis exequi promptus, provincialibus illis mandavit, ut quamprimum armati ad se properarent, ut Turcas Dravum ponte construere conaturus prohiberent; aut si id, aut erat res ancipitis plena periculi, minime succederet, aliquid tamen dierum spatium, minutis praellius, ac minorum falconum pilis distentis, *injecta mora retardaret.*” (Kiemelés tőle. — P. G.) A másodsori lekiindással kapcsolatban pedig így ír: „Placuit autem Regi et Senatui, ut Palatinus, quemadmodum initio belli demantatum fuerat, occupato Esseco, ac praesidio militari tormentisque munitio, daret operam, ne hostis transire posset, aut si propter ingentes ejus copias viresque arceri nequiret, *moram tamen aliquam injiceret.*...” (Kiemelés tőle — P. G.) *Istvánffy*: 74. és 76. o. Túlzás tehát, amikor Brodarics azt írja, hogy a Báthori mellé rendelt hadak vonakodása miatt ejtették el a Dráva-vonal védelmének gondolatát: „Dravi scilicet defensio, fuit praetermissa”. *Brodarics*: 559. o.

19 *Thury*: I. 235. l.

20 A török hadsereg magyarországi működésének időhatáira nézve. ld. idézett tanulmányaimat.

21 Erről Burgiónál található sok adat.

22 Erről is igen sokat ír *Burgio*.

23 A török szándékáról a következő hírek voltak forgalomban 1526 első felében: február közepén a török célja vagy Moldva, vagy Itália, vagy Magyarország. (*Burgio*: 42. o.); március első hetében: Erdély ellen készül (*Fraknoi*: 497. o.); március végén: az udvar úgy tudja, hogy Magyarország a cél, Szapolyai és a havasalföldi vajda viszont Erdélyt látják fenyegetve (*Burgio*: 49., 50. o.); ugyancsak március végén: a török három irányból, a Havasalföld, Nándorfehérvár és Bosznia felől támad (Uo. 148. o.); április eleje: a török biztosan Magyarországot támadja meg (*Fraknoi*: 486. o.); május vége: mint előbb (*Burgio*: 72. o.); június közepe: Erdélyt fenyegeti (Uo. 80. o.); július vége: ekkor válik bizonyossá, hogy a támadás nem irányul Szlavónia ellen. (Uo. 152. o.)

tását illetően tehát eléggé ellentmondásos helyzetben volt. Ha ugyanis az ország teljes erejét, azonkívül a külföldről várható segélycsapatokat is egyesíteni akarta a csatához, akkor szükségképpen bizonyos ideig kerülnie kellett az összecsapást, azaz azt időben hátra kellett helyeznie. Az ütközetnek időben való hátrahelyezése azonban természetesen maga után vonja annak térben való hátrahelyezését is, tehát a visszavonulást, következésképp az ország déli területeinek feladását. Ha viszont ezt nem vállalja a magyar kormány — és igen nyomós politikai és katonai okok szóltak amellet, hogy ne vállalja —, akkor a számba jövő haderőnek csak egy része vehet részt a döntő csatában.

Végeredményben a háború bármelyik fő tényezőjét nézve is — tehát a teret, az erőt és az időt —, a magyar hadvezetés igen hátrányos helyzetben volt és győzelemre alig lehetett kilátása.

De ha így volt, akkor miért ment bele a magyar kormány a háborúba és miért nem fogadta el Szulejmán kétszeri békeajánlatát, először 1520-ban, majd 1524-ben? És úgy tűnik, hogy már itt megdőlt egész elemzésünk alapját, kiinduló pontját alkotó feltevésünk, az tudniillik, hogy a magyar kormány döntéseit racionális megfontolások alapján hozta. Ha ugyanis bízott a győzelemben, akkor egész helyzetmegítélése hibás volt, nem számolt a háború tényezőivel, ha viszont reménytelennek látta a küzdelmet, akkor felelőtlenül cselekedett, hiszen a legrosszabb béke is jobb a vesztes háborúnál, ami után mégiscsak teljesíteni kell az ellenség feltételeit.²⁴ Nos, határozottan tudjuk, hogy 1524-ben a szultán követével igen komolyan tárgyaltak Budán a békéről, s a tárgyalásnak csak a pápa és Ferdinánd érelves közbelépése vetett véget. 1525-ben és 1526 elején viszont már a magyar kormány kereste a békét a lengyelek és a Budán visszatartott török követ útján, amiből csak arra lehet következtetni, hogy hajlandók lettek volna elfogadni Szulejmán feltételeit. Hogy ezek a feltételek mik voltak, pontosan nem tudjuk, *feltehetően* ugyanazok, amiket János király elfogadott, tehát szövetséges viszony létesítése és a Habsburgok ellen induló török hadak átvonulásának engedélyezése Magyarországon keresztül.²⁵

Előkészületek magyar részről. A mozgósítás.

1526-ban a magyar állam mély politikai és gazdasági válságban várta a török támadását. Mindkettőt a török veszély váltotta ki. Ami a politikai válságot illeti, annak legfőbb oka tulajdonképpen az volt, hogy a török el-

²⁴ A magyar kormány döntéseit tehát a *pillanatnyi* helyzet alapján kell megítélni, nem pedig olyan szempontból, hogy milyen következményekkel járt volna a *jövőben* a török feltételeinek elfogadása. Ez utóbbin elmélkedni és a megoldás útját keresni a következő generációk dolga lett volna. Most, ebben a pillanatban a biztos vereséggel végződő háború elkerülése volt a feladat, amint erre már Az országút szélére vetett ország c. tanulmányomban is rámutattam. (23. és 61. o.) Kritikusaim tehát teljesen félreértik a „szulejmáni ajánlattal” kapcsolatos problémaállításhoz, amikor azt a törökkel való kiegyezés későbbi kihatásaival helyezik szembe. L.: Szakály: 126. o., valamint Rázsó Gyulának Szakály könyvéről írt recenzióját. HK, 1976. 1. sz. 162. o.

²⁵ Az 1524. évi török békeajánlatról, annak elutasításáról és a béke feltételeiről: Lhotsky, A.: Das Zeitalter des Hauses Österreich. Die ersten Jahren der Regierung Ferdinands I. (1520–1527.) Wien, 1971. 171–173. o.; Artner E.: Magyarország és az apostoli szentszék viszonya a mohácsi vészt megelőző időkben. (Mohácsi Emlékkönyv, 1926.) 85., 90., 91., 92., 102. o. Burgio: 38., 44., 102. o.; Fraknói: 478.; Török P.: A mohácsi vész diplomáciai előzményei. (Mohácsi Emlékkönyv, 1926.)

len hozandó rendszabályok tekintetében az udvar, a főurak és a köznemes-ség homlokegyenest ellenkező felfogást vallott, és attól függően, hogy melyik párt volt fölényben, hozták a különböző hatástalan, egymásnak ellentmondó, a bajokat még inkább elmélyítő rendelkezéseket. Tragikusnak mondható, hogy a Mohácsot megelőző évek fokozott politikai aktivitása és viszálykodása mögött — bármelyik párt törekvéseit nézzük is — az ország megmentésének szándéka húzódott meg.²⁶

A török veszély elhárításának legfontosabb, minden mást megelőző kérdése a hadakozáshoz szükséges pénz előteremtése volt. Megint csak tragikusnak mondható, hogy az az orvosszer, amihez az uralkodó osztály ilyen szempontból folyamodott, újabb és most már jóvátehetetlen bajok forrásává vált. Az 1521-ben elrendelt pénzrontásról van szó, amelyet az országgyűlés Nándorfehérvár eleste után a küszöbön állónak vélt nagy háborúhoz szükséges pénz előteremtésére rendelt el. A pénzrontás ténye természetesen eddig sem volt ismeretlen történetíróink előtt, de technikai végrehajtásának részleteit és egy pusztító inflációban végződő következményeit csupán nemrégiben világította meg igen meggyőző módon Hermann Zsuzsanna.²⁷ Maga a pénzrontás teljesen indokolt volt, s belőle az állam mintegy 60 000 forint haszonra tett volna szert, ami ha nem is oldott volna meg minden bajt, mindenesetre kb. 10 000 zsoldos felfogadását tette volna lehetővé, negyed évre.²⁸ A török azonban nem támadott sem 1522-ben, sem a következő években, hanem csak 1526-ban; addigra azonban — Hermann Zsuzsanna szavait használva — „ez a rendszabály katasztrófális következményekkel járt és oly mértékben szétzilálta az ország gazdaságát, olyan nyíltá tette és annyira elmélyítette a régóta lappangó és növekvő gazdasági és politikai válságot, hogy az állam szinte a török közreműködése nélkül is szétesni látszott.”²⁹ Csakis e politikai és gazdasági háttér ismeretében érthetjük meg a magyar uralkodó osztály magatartását, sokszor érthetetlennek tűnő döntéseit, általában azt a zűrzavart, rendetlenséget és fejtelenséget, amivel az ország a nagy leszámolásra készült.

Az igen jól működő magyar hírszerzés információi alapján a magyar kormány 1525 ősztől nyomon követhette a török hadikészülődéseit.³⁰ Persze mint minden hírszerzésnél, az adatok most sem voltak egyértelműek, azonkívül feltehetően a török — a magyar kormány megtévesztésére — hamis híreket is terjesztett, mert mint láttuk, egészen július végéig nem volt bizonyos, hogy hol és mennyi erővel fog támadni.³¹

26 Csapán az országgyűlési végzések tanulmányozása is meggyőzhet erről bárkit. Epp ezért egyáltalán nem tudunk egyetérteni Szekfünek ezzel a véleményével: „Ez évek nagyszámú országgyűlési artikulusainak áttekintése teljességgel felesleges, hiszen bárminő rendelkezéseket tettek is az ország pénzügyi orvoslására, a királyi birtokok viszaszerzésére, a végek védelmére, azokkal senki sem törődött.” Magyar történet. Budapest, é. n. IV. k. 436. o.

27 Hermann Zs.: Allamháztartás és a pénz értéke a Mohács előtti Magyarországon. Századok, 1975. 2. sz.

28 Egy zsoldos évi fizetése 20–36 forint között mozgott. Szakály F.: Magyar hadtörténet (A Hadtörténelmi Intézet készülőben levő hadtörténelmi szintézisének része. Kézirat.) 16., 17. 79. o.; Hermann Zs.: i. m. 331. o.

29 Hermann Zs.: i. m. 314. o.

30 A hírszerzést az udvar, főleg azonban Szapolyai és Tomori irányította, de diplomáciai vonalon is érkeztek hírek. Brodaries: 562. o.; Burgio: 33., 49., 73. o.; Ortway T.: A mohácsi csata, elvesztésének okai és következményei. Budapest, 1910. 36. o.; Artner: i. m. 95., 120. o.; Gyatökay: 194. 199. o.; Pataki J.: Atitudinea lui Radu de la afumati li a lui Ioan Zápolyai în ajunul luptei de la Mohács (1526). (Studia Universitatii Babeş Bolyai, Series Historia, Fasc 2. 1967. Separatum.) A szerző részletes adatokat közöl a Szapolyai által kiküldött kénekről és fizetésükről. 25. o.

31 L. a 23. jegyzetet.

Mint említettük, az udvar olyan reménytelennek látta a helyzetet, hogy még márciusban is azon fáradozott, hogy békére bírja Szulejmánt. Tomori még júniusban is azt ajánlotta, hogy akár adófizetés árán is, de kérjenek békét. Igen jellemző azonban a viszonyokra, az udvart és a köznemességet elválasztó szakadéokra — és a köznemesség elképesztő tájékoztatlanságára —, hogy a király és környezete egyáltalán nem volt biztos benne, hogy törekvései a nemesség tetszését meg fogják nyerni.³²

Időközben szinte állandóan folytak a tárgyalások az udvarban az ország hadi készületeinek fokozásáról, de a nyomasztó pénzhiány miatt épkeztláb rendszabályokat nem hozhattak. Egyébként is, meg kellett várni az országgyűlést, mely egyedül dönthetett a mozgósítás ügyében.

Sajnos, a mozgósítás technikai lebonyolításáról nem sokat tudunk. Annyi bizonyos, hogy több vonalon futott, és a hadsereg különböző eredetű egységei más-más módon álltak össze és indultak a kijelölt gyülekezőhelyre. A bandériumokat a kiállító főurak és egyháziak minden bizonnyal saját apparátusukkal mozgósították, a nemesi felkelést, a telekkatonaságot és a vármelegyek által kiállítandó zsoldosokat pedig a megyei kapitányok.³³

Első pillantásra úgy tűnhet, hogy az április 24-én elkezdődött országgyűlésen egész sor jelentéktelen ügyről tárgyaltak, melyek közül nem is egynek a szőnyegre hozása párt- és egyéni érdekeket szolgált. A magunk részéről azonban úgy véljük, ezeknek a kérdéseknek a rendezése előfeltétele volt annak, hogy a katonai kérdésekhez egyáltalán hozzányúljanak.³⁴ A király szinte teljhatalmat kapott, Verbóczyt eltávolították a nádori székből és Báthorit ültették vissza, intézkedtek a pénzügyek szigorúbb és pontosabb kezeléséről, a nádor jogkörének megszilárdításáról, a rézpénz bevonásáról stb. Mindezek igen üdvös, és valójában a közjót szolgáló intézkedések voltak, csak éppen elkéstek velük, pontosabban sem az államapparátus működését nem tették hatásosabbá, sem pedig a pénzhiányon nem segítettek.

A szűkebb értelemben vett katonai intézkedések közül említést érdemel a végvárok azonnali megerősítésére és a hadiszerek előállítására hozott intézkedés — amit pénz hiányában végrehajtani nem lehetett —, a haderő előkészítése a mozgósításra, fővezér kijelölése a hadi tanácsosok kiválasztásának szabályozása stb.³⁵

A mozgósítás időpontját az országgyűlés egyelőre nem határozta meg s azt csak június 16-ika körül indította el az udvar, július 2-ára, Tolnára rendelve a felszerelt hadakat.³⁶ Amikor a mozgósítást elrendelték, a török már Nándorfehérvárnál építette a hidat a Száván és úgy hírlett, tíz napon belül el is kezdi az átkelést.³⁷

A mozgósítást azonban nem fejezték be a kijelölt időpontra és a hadsereg

³² *Burgio*: 38. és 44. o.; Tomori javaslatát a főurak szívesen fogadták, „de — mint *Burgio* írja — ezt nem merik mondani, mert nincsenek még mind együtt és félnek a nemességtől” uo.: 102. o.

³³ *Corp. Juris* 1522/52 és 54. tc., 1523/19 — 21., 42., 44. tc.; A telekkatonaságra vonatkozóan: *Borossy* idézett műve.

³⁴ Ezért nehéz egyetérteni Szakály Ferencsel, amikor azt írja, hogy az országgyűlési végzéseket „pártharcok és személyi érdekek” szülték. *Szakály*: 24. o.

³⁵ *Corp. Jur.*

³⁶ Téves tehát *Brodarics* közlése, hogy már az országgyűlésen elrendelték a tolnai gyülekezőt. *Brodarics*: 559. o.; *Burgio*: 75. o.; *Artner*: I. m. 97—98. o.

³⁷ *Burgio*: 78. o. A hír igaz volt, mert Bali bég jelentését a híd elkészüléséről a Morava völgyében előnyomuló Ibrahim nagyvezír június 22-én kapta meg. *Thury*: I. 305. o.

csak augusztus 26. körül fejezte be gyülekezését Mohácsnál. A mozgósításnak ez az igen lassú lefolyása történéseinkből éles kritikát váltott ki, s főleg az e téren elkövetett mulasztásoknak tulajdonítják a mohácsi katasztrófát.³⁸ Érzésünk azonban az, hogy ez az elmarasztaló bírálat nem egészen jogosult. Egyrészt a mozgósítás lefolyásáról a legtöbb adatot közlő s a magyar viszonyokat egyébként igen élesen bíráló Burgio több alkalommal is a legnagyobb elismerés hangján szól a magyar urak lelkesedéséről és erőfeszítéseikről.³⁹ Másrészt úgy tűnik, hogy a haderő magyarországi része, amelynek kiállítását a törvények előírták, majdnem teljes számban ott volt Mohácsnál.

Érzésünk az, hogy a mozgósítás vontatottságát elsősorban objektív okok, mindenekelőtt a pénzihiány magyarázza. Ilyen szempontból nagyon sokat mondó, hogy a mozgósítás elrendelésének ideje nagyjából egybeesik azzal az idővel, amikor egyrészt a pápai pénzsegély Bécsbe érkezésének hírért megkapják, másrészt a pápa engedélye az egyházi ékszerék igénybevételére Budára érkezik.⁴⁰ Úgy tűnik, ez a két körülmény elengedhetetlen előfeltétele volt a mozgósítás elrendelésének és kézenfekvőnek tűnik a feltevés, hogy tudatosan késleltették a mozgósítást, nehogy a hadak, főleg a sereg legértékesebb részét kitevő zsoldosok — fizetés hiányában — idő előtt széteszjanak. Valószínű az is, hogy a jobbágyság ötödrészenek fegyverbe hívását az aratás késleltette. A királyi bandérium felszerelésének nehézségeit Burgio leírásából pontosan ismerjük. Feltehetően a főurak számára sem volt sokkal könnyebb bandériumaik kiállítása. Ami pedig a nemesi felkelést illeti, annak akadályait egy adat közvetett módon világítja meg. Az 1526/16. tc. kimondja az országgyűlések számára korlátozását, mivel az azokon való megjelenés a nemesség számára igen nagy anyagi terhet jelent, úgyannyira, hogy „sok közülük . . . barmaikat elzalogosítván, paraszti sorba süllyedtek.”⁴¹ Nos, egy hadjáratra való felkészüléshez és az abban való részvételhez bizonyára még több pénz kellett, így valószínű, hogy a köznemesség késedelmes megjelenésének okát is jórészt az anyagiakban kell keresnünk.

Önként adódik a kérdés: végül is milyen hátránnyal járt a magyarországi hadak késedelmes összegyülekezése? Úgy tűnik, semmivel. Ha ugyanis a mondottak szerint a magyar haderő sem a Szávánál, sem a Drávánál, sem pedig a Karassónál nem állíthatta meg a törököt, akkor a hadak korábbi gyülekezése sem jelentett volna katonai szempontból különösebb hasznot.

Események a csatáig

A mozgósítás elrendelésétől a mohácsi csatáig történt eseményekkel részletesen nem foglalkozhatunk, és a sok megoldatlan probléma vizsgálatára sem vállalkozhatunk, csupán jelezzük őket.

Miután a június első heteiben tartott tanácskozáson elrendelték a mozgósi-

38 *Gyalóky*: 199. o. Legújabbban: *Szakály*: 26. és 76. o.

39 *Burgio*: 71., 72., 85. o.

40 *Burgio*: 73. o.; *Artner*: i. m. 98. o.

41 *Corp. Jur.*

tást, elkezdődött a hadak összegyűjtésének, felszerelésének és útbaindításának kínosan lassú folyamata.

Időközben a török hadsereg egyre közeledett Magyarországhoz. Első menetlépcsője, a ruméliai sereg, Ibrahim vezetésével, június 30-án ért Nándorfehérvárra. Július első hetében érkeztek meg a boszniai hadak, az akindzsik, a hajóhad és maga Szulejmán is a második menetlépcsővel, valamint a zsoldos hadakkal.⁴²

A török hadvezetés első célja Péter-Várad elfoglalása volt, mert benyomulva az országba, nem hagyhatott maga mögött erődítést, mely hátsó összeköttetéseit és visszavonulását veszélyeztethette, a Dunán pedig a hajóhad működését akadályozhatta volna.⁴³ Ibrahim már június 19-én, tehát jóval azelőtt, hogy Nándorfehérvárra ért, parancsot kapott a szultántól, hogy a várat foglalja el.⁴⁴

Magyar részről ugyanígy értékelték a vár jelentőségét. A vár alatt mintegy 1500 fővel tartózkodó Tomori kérdést intézett az udvarhoz, hogy tartsa-e a várat, vagy hagyja sorsára. Az udvar ez utóbbi mellett döntött.⁴⁵ Bár ezzel a magyar hadvezetés elesett az előbbieken vázolt előnyöktől, a döntést mégis helyesnek kell tartanunk. A várat ugyanis akkor se igen lehetett volna megtartani, ha Tomori beveszi magát falai közé, serege viszont odavész. Az egyébként sem túl erős vár sikeres védelmének esélyeit mérlegelve nemcsak a török számbeli fölénye és igen erős tüzérsége, valamint fejlett ostromtechnikája esett latba, hanem az is, hogy az említettek szerint igen erős flottája révén a szárazföldi akciókat vízi hadmozdulatokkal kombinálhatta és ott szállhatott partra, ahol éppen akart.⁴⁶

Már javában folyt Péter-Várad ostroma, amikor a király elindult bandériumával Budáról. Igen lassan vonult, Brodarics szerint azért, hogy csatlakozhassanak hozzá az ország különböző részeiből érkező hadak.⁴⁷ Ha valójában ez volt az ok, akkor csodálkozunk kell, mert a Tolnára igyekvő hadak jó részének nem esett útjába Buda. Sokkal valószínűbb, hogy a király nem annyira a magyar hadakra várt, mint a cseh- és morvaországi zsoldosokra, akikről már június 30-án úgy tudták, hogy egy héten belül megérkeznek Magyarországra.⁴⁸

Történetírásunkban általános a nézet, hogy kezdetben Tolnán akartak megvívni a törökökkel és csak később ejtették el a tervet, mert a sűrűn lakott vidék nem volt alkalmas a lovas csatára.⁴⁹ Ez a feltevést, úgy tűnik, el lehet vetni, mivel ha mégoly sűrűn lakott lett volna is a vidék — ami egyébként tévedés —, annyi szabad teret talán mégis csak lehetett volna találni, ahol csatát vívhatnak. Egyébként is, tekintve a török nagy számú lovasságát, egy ilyen csatateret inkább számára lett volna hátrányos. A forrásokból viszont teljes pontossággal kivehető, hogy Tolnát csak gyülekező-

42 Thury: I. 306., II. 60., 151. o.

43 Az 1526. évi fethnámé és Dzselaizádé szerint a vár „akadálykő... a szent harc (hadjárat) országútján (útján)”. Uo.: I. 380., II. 152. o.

44 Uo. I. 304. o.

45 Burgio: 87. és 96. o.

46 Hogy a török ilyen jellegű vállalkozásokra készült és azokat végre is hajtotta, teljes bizonyossággal tudjuk a török forrásokból: a janicsárok és az akindzsik egy részét behajózták s e csapatok fölé külön parancsnokot helyeztek. Az akindzsik partraszállásáról is van adat.

Thury: I. 307. és 308. o.

47 Brodarics: 558. o.

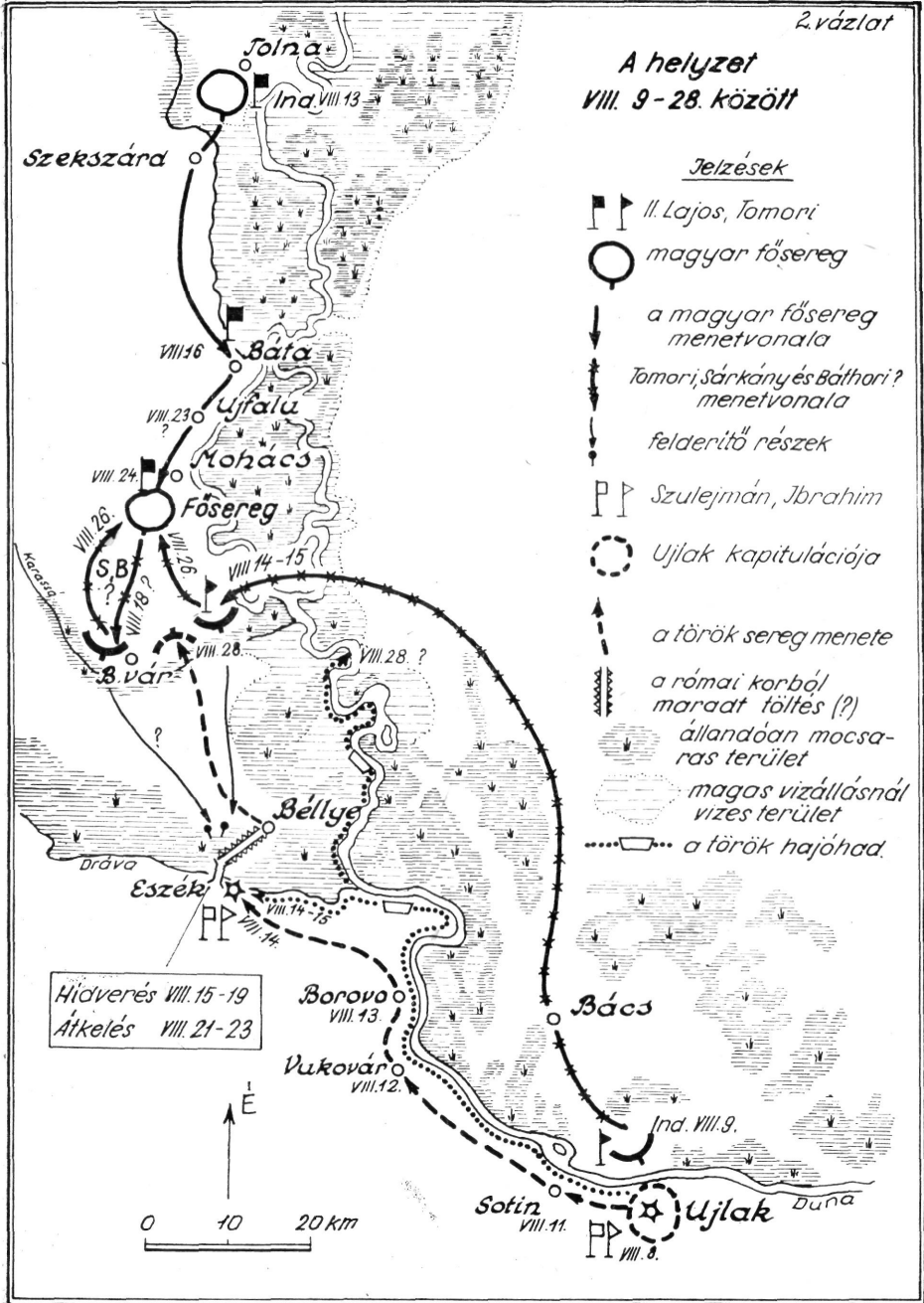
48 Burgio: 87—88. o.

49 Gyalóka: 207. o.; Szakály: 30. o.

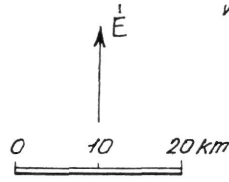
**A helyzet
VIII. 9-28. között**

Jelzések

- II. Lajos, Tomori
- magyar főszereg
- a magyar főszereg menetvonala
- Tomori, Sarkány és Báltori? menetvonala
- felderítő részek
- Szulejmán, Jbrahim
- Ujlak kapitulációja
- a török sereg menete
- a római korból maradt töltés (?)
- állandóan mocsaras terület
- magas vízállásnál vizes terület
- a török hajóhad

Hídverés VIII. 15-19
Átkelés VIII. 21-23

helynek szánták. II. Lajos június 24-én írja, hogy a hadsereg Tolnán táborba száll, „onnan pedig minden haderőnkkel s a külföldi segítséggel tovább megyünk oda, ahová a szükség követeli.” Július 24-én is „Tolna és a délvidék” a cél, 31-én írt levele pedig arról tudósít, hogy folytatja útját, „Tolna felé s még azon is túl”.⁵⁰

Tomori, miután visszavonult Péter-Várad alól, Bácsra ment és onnan, Újlak eleste után, augusztus 9-ike körül indult tovább, a Dunán átkelve, a Karassóhoz (2. sz. vázlat). A király augusztus 6-án ért Tolnára, ahova a hadaknak csak egy része érkezett meg addigra. Tolnán, majd Bátán sokat tanácskoztak, amint azt Brodaricstól tudjuk. E tanácskozások egyikén nevezték ki Tomorit és Szapolyai Györgyöt fővezérré.

Ezekben a napokban érkezett meg Szapolyai János és Frangepán üzenete, hogy a király várja be érkezésüket, s addig, visszavonulva, kerülje a harcot. Mint tudjuk, a nemesség nyomására a király nem merte elfogadni a tanácsot.

Mennyire volt azonban reális Szapolyai és Frangepán tanácsa? A nemesek valóban csak forrófejűségből, meggondolatlanságból akartak megharcolni a törökkel és vetették el a visszavonulás gondolatát? Úgy hisszük, nemcsak erről volt szó. Brodarics is említi, hogy egyesek szerint már nem volt remény arra, hogy a török nagy számú, üldözésre kiválóan alkalmas lovasága miatt sikerrel vonulhassanak vissza.⁵¹

Véleményünk az, hogy helyes volt elvetni a visszavonulás gondolatát. Mindenekelőtt túlságosan is nagy áldozat lett volna harc nélkül odavetni az ország jelentős részét a török pusztításainak. Ugyancsak elfogadhatatlannak véljük Buda feladását is, ami a jelek szerint elkerülhetetlen lett volna. Egyáltalán nem bizonyos ugyanis, hogy Szapolyai és Frangepán, a törököt megelőzve, már szeptember 5-én Budán lehettek volna, s egyesülve a király hadaival, valamint a cseh és morva zsoldosokkal, legalább kétszer akkora haddal szállhattak volna szembe a törökkel — amint ezt Kápolnai-Pauer állítja.⁵² Ő ugyanis Brodarics és Istvánffy közlésére támaszkodva abból indul ki, hogy Szapolyai már augusztus 27-én Szegeden volt, ahonnan könnyen elérhette volna Budát. Újabban napvilágra hozott adatok alapján azonban tudjuk, hogy Szapolyai augusztus 10-én még Tordára hívó levelet küldött ki az erdélyi rendeknek, így bajosan érhetett volna 27-én Szegedre.⁵³

De még akkor is, ha Szapolyai történetesen már augusztus 27-én Szegedre ér, a király pedig 26-án valójában elrendeli a visszavonulást, igen kérdéses, hogy egyesülhetnek-e Budán. Egyrészt igen könnyen előfordulhatott, hogy a török könnyű lovasság állandó rajtaütéseinek kitett fősereg Budáig felmorzsolódik, amint erre Brodarics is céloz. A mintegy 200 km-es út megtételéhez ugyanis 12—13 napra lett volna szükség. A török sereg viszont 26-án, amikor tehát a király elindult volna, már átkelt a Dráván és 28-án átlépte a Karassót. A Budáig megeendő út 230—240 km, tehát szeptember 10-én, két nappal a király seregének megérkezése után, Budára érhetett volna. Szapolyai pedig augusztus 30-án elindulva Szegedről, lévén

⁵⁰ *Burgio*: 150., 152., és 153. o.; *Brodarics*: 559. o.

⁵¹ *Brodarics*: 562. o.

⁵² *Kápolnai Pauer I.*: Az 1526. évi mohácsi hadjárat. HK. 1889. (Különnyomat) 31. o.

⁵³ *Pataki*: i. m. 18. o.

a távolság 180 km, aligha érhetett volna ennél előbb a fővárosba, itt azután még külön — és véleményünk szerint leküzdhetetlen — nehézséget jelentett volna a Dunán való átkelés a török hadsereg szeme láttára.

Végül marad a kérdés: miért éppen a mohácsi mezőt választotta csatatérnek a magyar hadvezetés? Itt a védelem alapelveit szem előtt tartva kell gondolkoznunk, melyek legfontosabbika, hogy a védőállást az ellenség várható előnyomulásának irányában kell kiválasztani. Miután képtelenség feltételezni, hogy ezt az elemi szabályt a magyar hadvezetés nem ismerte, a kérdésre a török hadsereg felvonulását vizsgálva lehet választ adni.

A török hadsereg felvonulásának nehézségei

Péter-Várad bevétele után a török hadsereg Újlak ostromára indult és azt augusztus 8-án bevette. Innen, folytatva útját, 14-én Eszékhez ért. Másnap „nagy sietséggel” elkezdték a híd építését. A híd tulajdonképpen két részből állt: a magát a Drávát áthidaló hajóhidból és a folyót északra övező mocsarakon át épített töltésből, illetve hidakból.⁵⁴ A híd építését 19-én fejezték be és az átkelést, mely „három nap és három éjjel szüntelenül” tartott,⁵⁵ 21-én reggel kezdték el. Ezt követően a sereg nagy nehézségek árán áthatolt a Drávát övező vizes területen, majd a Karassó mocsarán, miközben állandóan folytak a harcok a két fél előcsapatai között. A hadsereg 28-án feltehetően Baranyavár—Baranyabán—Kisfalud vonalában táborozott (3. sz. *vázlat*).⁵⁶ Itt adták ki a parancsot a másnapi harcra.

A török hadvezetés pontosan tudta, hogy a magyar sereg a mohácsi mezőn várja és ott akarja megvívni a csatát.⁵⁷ A feladat, ami előtt állt, nem volt éppen könnyűnek mondható: óriási hadseregét árkon-bokron át, csatarendben, mai kifejezéssel harcrendben kellett a mohácsi mezőre juttatnia. Azt, hogy a hadseregnek csatarendben kellett előnyomulnia a mohácsi mezőig, elvi megfontolások alapján *kell* feltennünk, s hogy valójában így történt, azt a török források kétségtelenül bizonyítják. A távolság, amit a hadseregnek meg kellett tenni, 8—14 km, tehát 2—4 órás menet. Miután azonban a mondottak szerint a hadsereg menetoszlopának hossza 120—130 km lehetett, menetalakzatban előre nyomulva a csapatok vége csak 6—7 nap múlva ért volna a csatatérre. De ha több útvonalat használva megsztva menetel, akkor sem érhetett volna az egyes oszlopok vége aznap a csatatérre. Másrészt a csatarendet már jóval az összecsapás helye előtt kell megalakítani, mert a szükséges bonyolult mozdulatokat az ellenség szeme

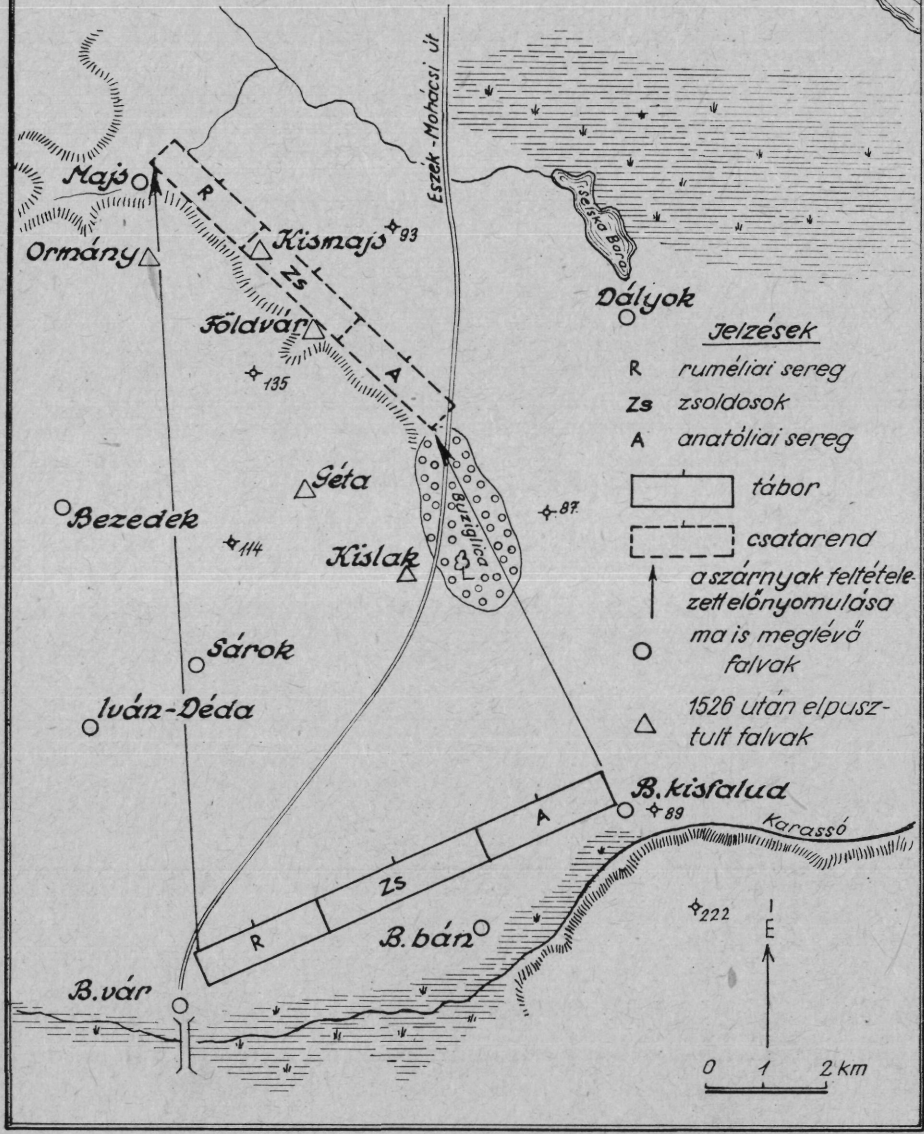
⁵⁴ Az a tény, hogy a török számára 4 nap kellett a mocsarak áthidalásához, a folyóátkelésre vonatkozó korábbi számvetéseinket nem érinti, mivel ezek a munkálatok nem függtek össze az „erőszakos folyamátkeléssel”, hanem a hadseregnek a folyó partjáról való további előnyomulást szolgálták. A híd építéséről és az átkelésről Szulejmán Naplója közöl igen pontos adatokat (*Thury*: I. 312—313. o.), egyébként azonban több-kevesebb részletességgel minden török krónikás ír róla.

⁵⁵ Ezt Ferdi állítja. *Thury*: II. 65—66. o.

⁵⁶ Pontos adatunk nincs rá, hogy a török valójában itt táborozott, azt viszont tudjuk, hogy a Karassó átlépése után tábort vertek, s az másutt, mint itt, nem igen lehetett. Egyébként az 1529. évi hadjárat alkalmával is itt táborozott a török hadsereg. *Thury*: I. 331. o. A tábor kiterjedésére nézve az alábbi számvetéseket végeztük: Zrinyi szerint egy 25 000 főt számláló tábor szélessége 1500 m, mélysége 600 m; miután a török hadsereg létszáma 150 000 fő volt, a tábor szélességének legalább 9 km-nek kellett lennie, ami nagyjából megfelel a Baranyavár és Kisfalud közti távolságnak. Tábort a Zrinyi kis Trakta. *Zrinyi Miklós* hadtudományi munkái. Budapest, 1976. 64., 65. és 82. o.

⁵⁷ Részben a felderítő harcokból, részben pedig kémjelentésekből. Ez utóbbira l. a 76. jegyzetet.

A török sereg felvonulása a csatához

láltára és támadásának kiteve végrehajtani igen veszélyes dolog. Szulejmán Naplójának írója, valamint Kemálpaszadé és Dzelálzadé igen határozottan állítják, hogy a csatarendet már az elindulás előtt megalakították.⁵⁸

Bonyolította a dolgot, hogy a hadsereg nem nyomulhatott egyenest előre, mert akkor jobb szárnyával nekimegy a Dályok feletti mocsárnak — ahol a magyarok, akikkel meg akartak harcolni, egyébként sem lehettek — tehát balra átlós irányban kellett haladnia, mégpedig úgy, hogy a mozdulat befejezésével a jobb szárny az Eszék-Mohácsi útra támaszkodjék. Miután pedig a sereg elérkezett a mohácsi síkot szegélyező, Majstól a Buziglicáig húzódó teraszhoz, itt újra kissé jobbra kellett kanyarodnia, hogy az arcvonalon a terasz vonalához igazodjék. A terepadottságok, valamint bizonyos számvetések alapján majdnem teljes biztonsággal állítható, hogy a csatarendnek a Buziglicától Majsig kellett húzódnia, mégpedig úgy, hogy jobb szárnyán az anatóliai sereg, középen a szultán vezette zsoldosság — janicsárok és zsoldos szpáhik —, bal szárnyán pedig a ruméliai had állt.⁵⁹

A mohácsi csatátér⁶⁰

A geológus meghatározása szerint a mohácsi mező „földtani korát tekintve újpleisztocén végi, kialakulását tekintve pedig a Duna öntéstereként létrejött, homokos, löszös anyagból felépített, öntéstalajokkal fedett képződmény.”⁶¹ A mezőt keletről a Duna ingoványos árterülete szegélyezte, mely Sátorhely pusztá (Földvár?) magasságában egészen a postaútig nyúlt.⁶² A Nagynyárádnál és Majsnál eredő, majd egy ágban egyesülő és a dályoki tóba folyó Borza patak partja még napjainkban, a szabályozás után is eléggé meredek. Valószínű, hogy a csata idején is ilyen lehetett, tehát jelentős, a harchoz fejlődött seregek mozgását megnehezítő akadály volt.

A Borzától délre eső és egészen a teraszig elterülő részt Brodarics „nagy, széles síkságnak” írja le. Ezt azonban csak bizonyos fenntartásokkal lehet elfogadni. Egyrészt ő maga is említi, hogy a csatátéren „völgyek” voltak

⁵⁸ Thury: I. 314., 236., II. 157. o.

⁵⁹ Ez a felállás a csapatok igen erős lépcsőzését kívánta meg. Ha ugyanis egy gyalogosra harcos állhatott fel egy vonalban, azaz 4–5 ezred. Ilyen formán 8–10 ezred is állhatott egymás mögött (ezredenként 3 soros felállást véve). Azt határozottan tudjuk, hogy a janicsárok 9 sorban álltak fel. Thury: I. 162. o. Lehetséges, hogy a török sereg csatához való fejlődésének később bemutatandó zavaraihoz az is hozzájárult, hogy csapatokat így össze kellett zsúfolni. Az arcvonalon hosszának kiszámításához *Montecuccoli* idézett művének adatait használtuk.

⁶⁰ 4. sz. vázlat. A vázlatot az első, második és a múlt század végi katonai felvétel, valamint Papp László és Bende Lajos vázlatai alapján állítottuk össze. Papp L.: A mohácsi csatahely kutatása. (Kny. a Janus Pannonius Múzeum 1960. évi évkönyvéből.; úő.: Újabb kutatások a mohácsi csatátéren. Uo. 1962.); Bende L.: A mohácsi csata. HK. 1966. 2. sz.

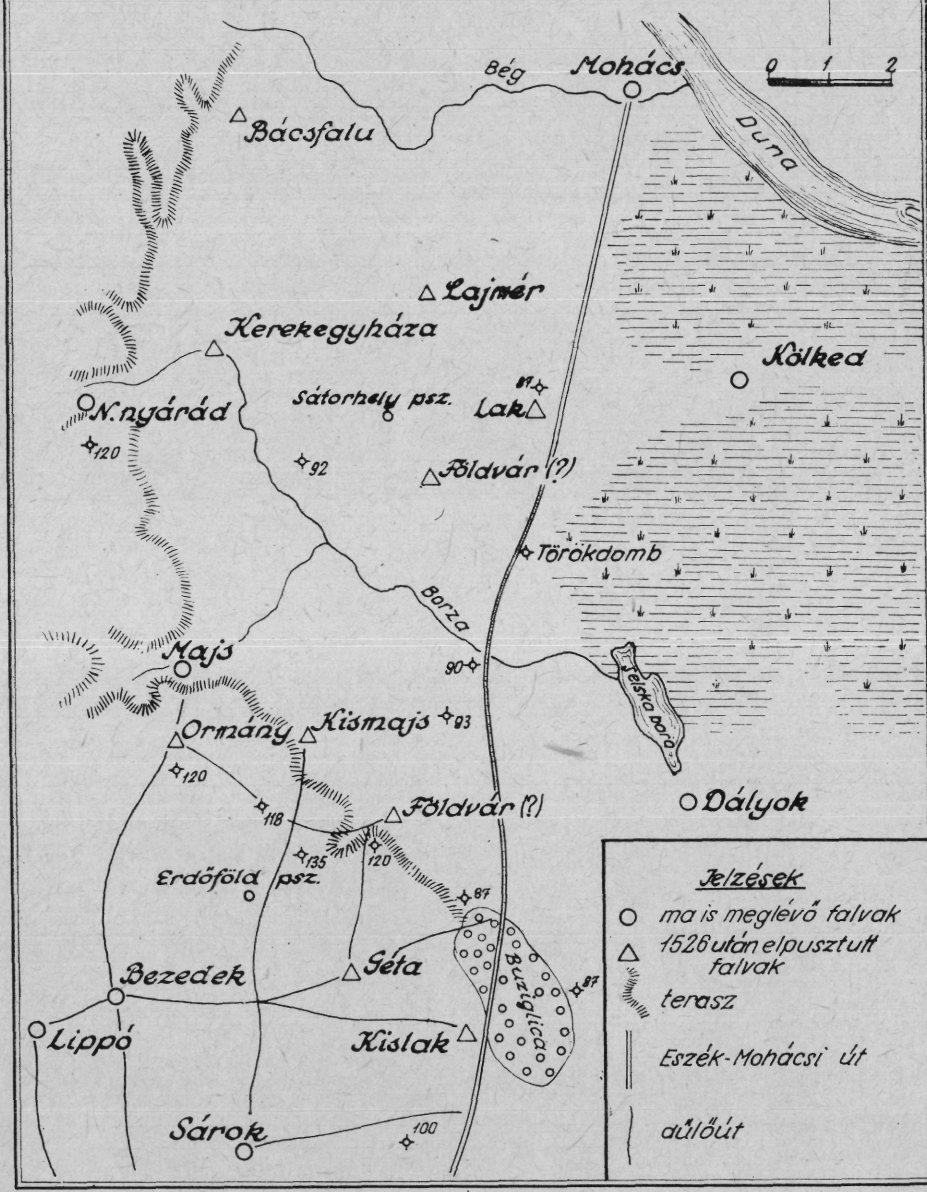
⁶¹ Galács A.: Beszámoló a mohácsi csatamező kialakulásával kapcsolatos előzetes geológiai bejárás eredményeiről. A szerző jelentése az 1975. augusztus hó 14–16-án végrehajtott helyszíni szemléről. A helyszíni szemlét a Hadtörténelmi Intézet parancsnoksága szervezte és támogatta. Ezúttal köszönöm meg az Intézet parancsnokságának segítőkész támogatását és Csendes László alezredesnek a térképészeti kérdésekben és a légi fényképek kiértékelésében adott igen értékes segítségét és tanácsait, valamint fáradozásait az expedíció előkészítésében és végrehajtásában. Ugyancsak itt köszönöm meg Vellai Ferenc határőr őrnagy és Szentkirályi Lajos, a majsi tanács nyugalmazott VB. elnöke segítségét és igen hasznos, a terep teljes ismeretében nyújtott felvilágosításait; a csatátér leírásához l. még: *Gyalóka*; 211. és köv. o.

⁶² Az első katonai térkép Sátorhely pusztá környékén állandóan vizes, mocsaras területet ábrázol. Hogy ez Mohács idején is így volt-e, nem tudjuk. Lehetséges, hogy ez a terület csak azután vált ingoványossá, hogy a vidék több falva elpusztult (Lajmér, Lak, Földvár) és a Borza a gondozás hiánya miatt kiaradt. A meder gondozatlansága miatt árasztotta el a víz az 1950-es években például a terep előtti terület nagy részét is.

4. vázlat

A mohácsi mező

É

Jelzések

- ma is meglévő falvak
- △ 1526 után elpusztult falvak
- ⋄ terasz
- Eszék-Mohácsi út
- aúlóút

és hogy az nem volt egyenletes,⁶³ de mai állapotában is meglehetősen egyenetlen, bizonyos pontokról és irányokból kimondottan áttekinthetetlen; amint ezt a geológus szakértő is kiemeli: „Nagyjából sima, egyenletes felszínét viszonylag mélyebb teknők és hátak tagolják, melyek a folyó (ti. a Duna — P. G.) előtései következtében átmozgatott törmelékanyag szeszélyes lerakásával keletkezettek.”⁶⁴ Ezeknek a sűrűn váltakozó teknőknek és hátaknak a szintkülönbsége sokszor 4—5 m-t is kitesz, azaz egész seregrészeket is eltakarhattak. A terepnek ez az egyenetlensége magyarázza valószínűleg a csatának bizonyos, nehezen érthető fejleményeit. Ugyanakkor az a tény, hogy azt „síkságnak” mondja Brodarics, egyben fényt vet „tereplátására” is, jogosult kételyeket támasztva leírásának hitelességével szemben. Ő a civil szemével a „tájat” nézte és nem a „terepet”, melynek pedig minden hajlata, emelkedése és süllyedése döntően fontos egy katona számára.

Azt egyébként elhíhetjük Brodaricsnak, hogy a csatateret „sem erdők, sem folyóvizek nem szakították meg.”⁶⁵ Gyalókey viszont éppen azért vonja kétségbe leírásának helyességét, mivel a Borzáról „is megfelelkezik”, s nem említi azt a terasz lábánál levő erdőt sem, melyről viszont egy, a csatában részt vett szemtanú ír. A magunk részéről ebben az esetben inkább Brodarics szavainak adunk hitelt. A Borzáról ugyanis azért nem beszél, mivel — mint később látni fogjuk — a magyar sereg attól délre állt, tehát nem esett bele az általa leírt területbe. Ami pedig az erdőt illeti, ezzel kapcsolatban az a véleményünk, hogy ha kételkedhetünk is Brodarics „tereplátásában”, annál kevésbé „tájlátásában”, azaz igen valószínűtlennek tartjuk, hogy az előtte elterülő tájnak olyan feltűnő része, mint egy erdő, elkerülte volna a figyelmét.⁶⁶

A csata rekonstrukciója szempontjából egyébként döntő jelentőségű az, amit a csata elkezdésének pillanatáról ír: „... nagy széles síkság terült el itt, amelyet sem erdők, sem bozótok, sem folyóvizek, sem dombok nem szakítottak meg; csupán balra, ezen hely és a Duna között volt egy mocsaras és iszapos víz, sűrű náddal és sással telve, melyben később sokan lelték halálukat. Velünk szemben hosszú félkörben elnyúló domb volt (collis erat in longum protensus, in theatri quodammoda formam); ezen túl volt a török császár tábora. A domb lejtőjének aljában egy kis falu feküdt templommal. Földvár ezen falu neve; itt helyezte el az ellenség ágyúit. Később, a csata vége felé láttuk csak meg, hogy ezt a helyet egészen ellepte a ja-

⁶³ Brodarics: 564. o. Egyébként Brodarics akaratlanul is nagyon jól érzékelteti a terepnek ezt az egyenetlenségét, amikor ezt írja: „Properamus igitur per aequa et iniqua” 565. o.; a „per aequa et iniqua” kifejezést Szentpétery (45. o.) helytelenül „árkon-bokron”-nal fordítja. Brodarics históriája a mohácsi vésről. Budapest, 1903.

⁶⁴ Galács A. jelentése.

⁶⁵ Brodarics: 564. o.

⁶⁶ Gyalókey egy Theiner által közölt olasz nyelvű levélre hivatkozik, melyben egy szemtanú állítása szerint: „una silva ove Turchi havevan piantalo la loro artegliaria”. Gyalókey: 262. o. 113. jegyzet; láthatjuk, a jelentés írója a latin „silva”-t használja az olasz „selva” helyett; a „silva” jelentése azonban nemcsak erdő, hanem fa, cserje, liget is. Lehetséges tehát, hogy a szemtanú Földvár gyümölcsöseit, ligeteit láthatta. Egyébként Gyalókey azzal is érvel, hogy az 1669-es összeírás is erdőt említ ezen a helyen, márpedig nem valószínű, hogy azt Mohács után ültették: „Nem hihető — írja —, hogy a törökök magyarországi uralmuk alatt bárhol is erdősítettek volna”. Eltekintve attól, hogy az ilyesfajta összeírásokban megjelent területek lokalizálása eléggé bizonytalan dolog, az erdők keletkezésének egyáltalán nem előfeltétele az ültetés. Ott ugyanis, ahol a szántóföldi művelés megszűnt — márpedig Földvár elpusztulása után ez következett be —, az erdő hamarosan felverte a település határát. Ez az agrár- és településtörténeti kutatások alapján közismert jelenség. Helyszíni kiszállásunk alkalmával magunk is tapasztalhattuk, hogy a terasznak ezelőtt 40—50 évvel még szőlővel borított részeit napjainkra már felverte az erdő és a bozót.

nicsárságnak nevezett katonaság, amely az azon falu házain túl levő területet egészen betöltötte... a király... jelt adott a támadásra. A trombiták és kürtök harsogásába vegyült a katonák csatakiáltása... Ugyanazon pillanatban nagyszámú ellenséges csapatokat láttunk a velünk átellenes dombról lassan leereszkedni.”⁶⁷ Ennek a leírásnak a hitelességében nem kételkedhetünk, mert Brodarics életének egy olyan pillanatát rögzíti, mely minden bizonnyal kitörölhetetlen nyomokat hagyott emlékezetében. A vizuális, hallási és hangulati elemek olyan összehatásáról van itt szó, a feszült várakozásban kiélesedett figyelem olyan koncentrációjáról és ennek következtében az emlékezetbe vésés olyan élességéről, hogy a kép élete végéig tisztán megmaradhatott emlékezetében. Amit tehát a történeti pillanat hangulata Brodarics emlékezetébe vésett, feltétlenül hiteles. Távolról sem mondható el azonban ugyanez leírásának más, már nem az élmény hatása alatt megmaradt részéről. És éppen erről van szó leírásának földrajzi szempontból egyetlen konkrét adata, Földvár esetében. Könnyen lehetséges ugyanis, hogy vagy azért, mert később összekeveredtek emlékezetében a községek nevei, vagy pedig azért, mert már ott, abban a pillanatban is valamilyen más községet nézett Földvárnak, annak nevét tévesen adja meg. Bár Gyalókey, Halmay és Bende érvelése amellet, hogy a szóban forgó község valójában Földvár volt, igen meggyőzőnek tűnik, a kérdést mégsem lehet lezártnak tekinteni.⁶⁸

A vitát eldönteni valószínűleg csak régészeti feltárásokkal lehet. Erre azonban ebben a pillanatban tulajdonképpen nincs is szükség. Számunkra most nem az a fontos, hogy valójában Földvárnak nevezték-e a falut, hanem a leírásnak ezek az adatai: 1. a magyar sereggel szemben, a terasz aljában egy falu volt; 2. itt voltak a török ágyúi; 3. a támadás pillanatában „nagy számú ellenséges csapat” volt leereszkedőben a terasz oldalán, méghozzá „lassan”, amiből esetleg arra lehet következtetni, hogy a part meredek volt; 4. ezeknél a hadaknál tartózkodott a szultán.

Különös figyelmet érdemel ez a terasz. Feltehető ugyanis, hogy meredekebb volt, mint napjainkban, ha pedig így volt, akkor komoly nehézségeket okozhatott a rajta leereszkedő török seregnek. Pecsevinek, aki 1620 körül bejárta a mohácsi mezőt, „jó nehéz feljárású úton” kellett felmennie, hogy a teraszra érjen.⁶⁹ Lutfi szerint pedig a magyarok „egy árkot is ástak, melynek egyik vége egy hegyig (ezen valószínűleg a terasz nyárádi oldalát kell érteni — P. G.), a másik pedig a Dunáig nyúlik.” S még két alkalommal beszél valamilyen „sáncárokról”, mely a török fővezérletnek igen nagy gondot okozott.⁷⁰ Azt biztosnak kell vennünk, hogy a magyarok akkora árkot vagy sáncot nem csinálhattak, mely komoly akadályt jelentett volna, lehetséges tehát, hogy a Lutfi által említett árok vagy sánc éppen a terasz volt. Érdekes ilyen szempontból Brodarics előbb idézett közlése is, miszerint a szultáni had „lassan” ereszkedett le a lejtőn, holott a gyorsaság — miután a magyar támadás már megindult — nagyon is indokolt lett

⁶⁷ Brodarics: 564. és 565. o.; Szentpétery fordítása 42. és 44. o.

⁶⁸ Gyalókey: 213. o.; Halmay B.: Az 1526-iki mohácsi csata keletkezése és igazi helye. Debrecen, 1926. Papp L. nem fogadta el e szerzők véleményét és Földvárt visszahelyezte Sátorhely környékére. (Újabb kutatások... 212. o.) Bende Papp állítását visszautasította és újabb adatokkal kísérelte meg Földvár helyét azonosítani: Bende: i. m. 521. és köv. o.

⁶⁹ Pecsevi Ibrahim: A mohácsi ütközet. Ford. Vámbéry A. 32. o. (Új Magyar Múzeum. 1860. I. k.)

⁷⁰ Thury: II. 15., 16. o.

volna. Lehetséges, hogy a törökök éppen a terasz meredeksége miatt ereszkedtek le lassan, mely a megelőző tartós esőzés következtében eléggé csúszós lehetett.

Helyszíni kiszállásunk alkalmával a teraszt csak néhány részén találtuk meredeknek, egyébként azonban eléggé enyhe lejtő, mely katonaság mozgását aligha akadályozza.⁷¹ A geológus-szakértő véleménye szerint viszont elképzelhető, hogy Mohács óta az erózió csökkentette a lejtő meredekségét, különösen ha azon művelés folyt. Nos, már az első katonai felmérés alapján is kimutatható, hogy a teraszon szántó vagy szőlő volt, az pedig, hogy ezelőtt 30—40 évvel jó részét még szőlő borította,⁷² a helybeliek állítása alapján egészen biztos.

A magyar hadvezetőség döntése a csata mellett és a sereg felállása

Arra nézve, hogy mi lehetett a magyar vezérlet terve a csatára, kellően értékelhető források hiányában egész sereg, a katonai logika alapján felállított feltételezésre vagyunk utalva. A helyzet ugyanis úgy áll, hogy bár Brodarics elég részletesen foglalkozik a csata előtti napok tanácskozásaival, nem lévén katona, láthatólag éppen a leglényegesebb dolgok kerültek el a figyelmét és nem tudta követni a haditanácsban folyó vitákat sem. Lehet persze az is, hogy — mint kancellárnak — egyéb dolga is volt, nem vett részt minden tanácskozáson.

Leírása és Burgio levelei alapján a magyar seregnél történt események így rögzíthetők: a király vezette főszereg augusztus 16-án Bátára ér, Tomori és Perényi Péter mintegy 5—6000 lovassal már a Karassónál van és lehetséges, hogy itt vannak Sárkány Ambrus és esetleg Báthori hadai, melyeket még Tolnáról rendeltek a Drávához. (Ld. a 2. sz. vázatot). A magyar hadvezetésnek biztos hírei voltak arról, hogy a török már Eszéknél van és — helyesen — feltételezte, hogy már belefogott a híd építésébe.⁷³ Bátán nevezik ki Tomorit és Szapolyai Györgyöt fővezérré. Ezután a király a Bata és Mohács között fekvő „Újfalvára” ment, a „vezérek” pedig Mohácsra. Itt kijelölték a tábor helyét. Ezután Tomori és Perényi visszamentek a Karassó mellé és igyekeztek rávenni katonáikat, hogy csatlakozzanak a főtáborhoz, ami nem volt éppen könnyű dolog, mert azok ott akartak megharcolni a törökkel a győzelem biztos reményében, ahol voltak. Eközben valamelyik nap „késő éjjelen” a mohácsi tábor, majd a király jelentést kap a Dráva mentén levő

71 Említettük viszont, hogy a lejtő a több hetes esőzés következtében feltehetően eléggé csúszós volt, így a mozgás valójában nehéz lehetett rajta. A helybeliek közlése szerint erős időben a lejtő szinte járhatatlan. Száraz időben is csak bekötött kerékkel, fékezve tudnak lejönni a szekerek, még az enyhébb lejtésű részekben is.

72 Galács András geológusnak a vizsgálatokba való bevonását éppen az indokolta, hogy véleményét adjon a terasz lejtőszögének Mohács óta bekövetkezett esetleges csökkenéséről. Véleménye az volt, hogy egyértelmű választ a kérdésre csakis a lejtőben végzett talajvizsgálattal és a régebben ott folytatott mezőgazdasági művelés megismerése alapján lehetne adni. Egyébként azonban — Galácsot idézve — „A terasz eróziója ma is követhető folyamat”. Ha teraszt a 18. században művelés alá fogták, az erózió meggyorsulhatott. „Fentiek alapján — olvashatjuk Galács jelentésében — a mai terasz lejtőjének planirozódása (lejtőszögének kisebbé válása) 1526 óta csak mintegy 200—250 évig lehetett intenzív. E viszonylag rövid idő alatt is bekövetkezett lényeges morfológiai változás — különösen, ha a kiváltó ok az emberi beavatkozás.” Egyébként Galács a helyszínen megmutatta a terasz lábánál levő terület eróziós foltjait s a vizeket levezető nagyobb horhosok előtt felhalmozódott töremelékkipokat.

73 Burgio: 115. és 156—157. o.; Brodarics: 560. és köv. o.

felderítőktől, hogy a török sereg zöme már átkelt a Dráván, ugyanakkor a mohácsi táborban levő urak kéri az uralkodót, hogy jelenjen meg közöttük a teendők megbeszélése céljából. Ez 23-áról 24-ére virradó éjjel történhetett, mert a ruméliai sereg és a szultáni zsoldosok 23-án hajnalban már az innsensó parton voltak, csupán az anatóliai sereg és a vonat átke-lése volt hátra. A jelentés vivője tehát ekkor indulhatott el, s mivel útja ne-héz, sok helyütt mocsaras terepen át vezetett, a 70 km-re levő Karassóhoz, onnan pedig a 20—25 km fekvő Újfalvához 12—14 óránál rövidebb idő alatt nem igen érhetett el. Ugyanekkor kapta meg a király Szapolyai és Frange-pán üzenetét is, melyben visszavonulást tanácsoltak. Ez az üzenet készítette II. Lajost arra, hogy még az éjszaka folyamán a táborba küldje Brodaricsot: beszélje rá az urakat a visszavonulásra. Azután maga is lement a tá-borba. Itt tartották meg az utolsó, egyben következményeit tekintve a leg-fontosabb haditanácsot.

A haditanácson a király újra feltette a kérdést: ütközzenek-e meg, vagy inkább vonuljanak vissza? Tomori ekkor a csata megvívása mellett foglalt állást, amin a király igen meglepődött, hiszen éppen ő volt az, aki néhány hete, a török túlerejére hivatkozva, a békét ajánlotta. A király erre meg-kérdezte Tomorit, végül is hogy látja az erőviszonyokat. Az érsek kijelen-tette, hogy a magyar sereg erejét 20 000, a törökét pedig 300 000 főre be-csüli; „De amikor észrevette — írja Brodarics —, hogy ez a körülmény, tudniillik a mieinknek az ellenséggel szemben elenyésző csekély száma, mindenkit nagyon megdöbbsentett, hirtelen hozzátette, hogy azért nem kell nagyon félni az ellenségtől, mert az a nagy tömeg nagyrészt fegyver-zetlen is, meg harciatlan is. S amikor a király ismét sürgetve kérdezte, hány ezerre teszi az ellenség harcra alkalmasabb és válogatottabb csapatai-nak számát, azt felelte, hogy hetvenezerre. De úgy találták, hogy még ez a szám is messze felülmúlja a mi seregünket, főképpen, mikor Tomori meg-mondta, hogy nagyobb fajta hadiágyúja is 300-nál több van a töröknek.”⁷⁴

Miközben a gyűlés tartott, küldöttség érkezett a karassói táborból és felszólította először a királyt, majd az egész gyűlést, hogy ütközzenek meg a törökkel, sőt azzal fenyegetőztek, hogy ellenkező esetben a főtáborra támadnak. Ekkor döntötték el végleg, hogy megharcolnak a törökkel.

Ezután Tomori újra lement katonáihoz és rábirta őket, hogy kissé hát-rább vonulva, egyesüljenek a királyi táborral.

Egészen augusztus 28-ig folyt még a hadak gyülekezése, úgy, hogy a sereg létszáma 25 000, de lehet, hogy 35—40 000 főre emelkedett.⁷⁵ A csa-tát megelőző három napon szüntelenül folytak a csatározások a török elő-csapatokkal.

Mindehhez a következőket kell hozzáfűznünk: szinte bizonyosnak vehet-jük, már a bátai tanácskozáson végleg eldöntötték, hogy Mohácsnál vívják meg a csatát. A döntésről ugyanis a török hadvezetés már 19-én tudott.

⁷⁴ Uo. 562. o. (Szentpétery fordítása 34—35. o.)

⁷⁵ Az eddigi feldolgozások általában Brodarics 24—25 000 fős becslésére támaszkodtak. Most már attól eltekintve, hogy van tőle egy 20 000 főre rugó becslés is, az egyes egységek fel-sorolásában olyan öletszerűen jár el és adatai annyira bizonytalanok — „3000 lovas és ennél jóval kevesebb gyalogos”, „700-nál több ló”, „kétezer-nél több” stb. —, hogy azokkal szem-ben jogos kételyek támaszthatók. Mint más alkalmakkor, most is főleg a főurak hadairól be-szél, de nem említi a megyék és a városok zsoldosait, a telekkatonaságot, s a nemesi felke-lést sem. Így nem lehetetlen, hogy Bende Lajos 39—40 000 főre rugó számításai helyesek. *Ben-de*: I. m. 543—544. o.

Ezen a napon Szulejmán Naplójában ezt a bejegyzést olvashatjuk: „Budáról egy pribék jött ide (tudniillik Eszékre — P. G.) és ezt hozta hírül: »Amint a Dráván átkeltek, az ötödik állomáson találkozni fogtok a gonosz királlyal.«”⁷⁶ Nos, a mohácsi csatatér valóban öt menetre van a Drávától és a török tényleg az átkelést követő ötödik napon ért oda. Tehát nem a karassói tábor követelésére döntöttek a csata mellett. Annak katonái talán nem is meggondolatlanokból és eszeveszett vakmerőségből követelték a megütközést, hanem azért, mert az adott körülmények között mást már nem lehetett tenni.

Brodarics előadása alapján Tomori magatartását egyszerűen nem lehet megérteni: hogyan állhatott azok oldalára, akik mindenáron a harcot akarták? Eljárása — legalábbis első pillantásra úgy tűnik — szinte már a felöltlenség határát súrolja. Sajnos, történezeink nagy része ez „első pillantás” alapján mondta ki súlyosan elmarasztaló ítéletét.⁷⁷ A mélyebb vizsgálat azonban Tomori magatartását sok érveléssel igazolja. Mindenekelőtt azaz, hogy — amint láttuk — a visszavonulástól sok jót nem lehetett várni, más választás tehát, mint a csata, már nem igen volt. Ha viszont csatát kellett vívni, akkor annak színteréül a mohácsi mezőnél alkalmasabb helyet találni nem lehetett. Erre még visszatérünk.

Ha pedig jól megfigyeljük Brodarics szövegét, abban több elgondolkodtató momentumot találhatunk. Feltűnő mindjárt Tomorinak a török sereg létszámával és minőségével kapcsolatos bizonytalankodása. Elhihető egyáltalán, hogy az ő tapasztalatai mellett, főleg pedig azután, hogy kémei és felderítői napról napra hoztak híreket, ilyen határozatlan képe legyen a török erejéről? S ha néhány hónapja még békét ajánlott, mert olyan nyomasztónak érezte a török fölényét, akkor miért állította most annak ellenkezőjét? Legdöntőbbnek viszont azt a körülményt véljük, hogy azután kezdte el kicsinyíteni a török erejét, hogy — Brodarics szavait újra idézve — „észrevette, hogy ... a mieinknek az ellenséggel szemben elenyésző száma mindenkit nagyon megdöbbsentett.” Érzésünk az, hogy a török erőfölényének hangsúlyozását a hadak morálja szempontjából tartotta igen veszélyesnek, márpedig semmire sem volt nagyobb szüksége ennek a maroknyi hadnak, mint éppen az önbizalomra. Tehát akár harcászati és hadászati, akár pedig lélektani szempontból nézzük is a dolgot, magatartását megértjük, sőt helyesnek tartjuk.

Foglalkoznunk kell Brodaricsnak azzal az állításával is, hogy a haditanácsban komolyan foglalkoztak volna azzal a gondolattal, hogy a sereget szekerekkel vegyék körül és annak védelme alatt harcoljanak meg a törökkel. Szinte bizonyosra vehetjük, hogy Brodarics itt teljesen félreértette a dolgot. Aligha akadhatott valaki, akinek az agyában ilyen gondolat felmerült. A szekértábor a török nagyszámú tüzérsége ugyanis egy-kettőre szétlővi, másrészt az abba való bezárkózás éppen attól fosztotta volna meg a magyar sereget, ami legfőbb erőssége volt: a páncélos lovasság rohamának

⁷⁶ Thury: I. 312. o. Tekintve a török hírszerzés kiválóságát, egyáltalán nem túlzó a feltevés, hogy a török kém tudomást szereztetett a haditanács döntéséről. Burgiótól tudjuk, hogy már Budán is a legnagyobb titoktartás mellett kellett tanácskozni, mivel a város tele volt kémekkel. *Burgio*: 62. o.

⁷⁷ Még Zrínyi is súlyosan elmarasztalja Tomorit. Vitéz Hadnagy 3. discursus. *Zrínyi Miklós hadtudományi munkái*. 128. o.

erejétől. Istvánffyól tudjuk, hogy valójában nem erről volt szó, hanem csupán arról, hogy a sereg két szárnyát fedezzék a szekerekkel.⁷⁸

És most érkezünk el oda, hogy megvizsgáljuk: miért a mohácsi mezőt választották csataterének? A kérdésre már csak azért is válaszolnunk kell, mert a magyar történetírásban uralkodó nézetnek mondható, hogy a választás teljesen elhibázott volt.⁷⁹

Mi ezt a véleményt nem osztjuk és meggyőződésünk, hogy alkalmasabb csatateret a mohácsi mezőnél találni sem lehetett volna. Állításunk bizonyításához vissza kell térnünk a török hadsereg felfejlődésének előbb már érintett nehézségeihez. Említettük, semmi okunk sem lehet feltételezni, hogy a magyar fővezérlet előtt ismeretlen lett volna a háborúnak az az alapvető elve, hogy a védő fél rendszabályait az ellenség előnyomulási irányának mérlegelése alapján hozza meg. Ez az irány, a mondottak szerint, csakis a Buziglica és Majs közötti terület lehetett. Annak felismeréséhez sem kellett semmiféle zsenialitás, hogy a töröknek a Karassótól csatarendben *kell* előnyomulnia. De azt is tudhatták — hiszen úgy ismerték a terepet, mint a tenyerüket —, hogy a töröknek a terasztól délre eső enyhe lejtő szántóföldjein kell átvonulnia, ami, tekintve a több hetes esőzésben felázott talajt, nem hogy könnyű, sőt nagyon is fáradságos lesz.⁸⁰ Végül pedig igen valószínű, hogy számoltak a teraszról való leereszkedés nehézségeivel is. Mindezek alapján joggal számíthattak arra, hogy a török sereg nem a legjobb erőállapotban és nem is a legnagyobb rendben, sőt talán nem is egyszerre fog a mohácsi mezőre érni. A győzelem — vagy legalábbis egy döntetlennel végződő csata — egyedüli esélye tehát abban rejlett, hogy — kihasználva a török sereg vázolt nehézségeit — beletámadnak felvonulásába, ami, a hadtörténet tanúsága szerint, általában igen hatásos szokott lenni. Miután pedig éppen arról volt szó, hogy ne hagyjanak az ellenségnek időt csatarendjének megalakítására, a lehető legközelebb kellett felállniuk a teraszhoz.

Hol állt fel tehát a magyar sereg? Ehhez biztos támpontot Brodaries előbb idézett leírása ad. S itt rövid historiográfiai kitekintést kell adnunk. A századforduló évtizedeiben általános volt a vélemény, hogy Földvár a mai Sátorhely puszta helyén, vagy annak közelében volt. Így tehát semmi sem tűnt kézenfekvőbbnek, mint hogy a török sereget ide helyezték, a magyarokat pedig természetesen attól északra, nagyjából Kölked magasságába. Csu-

⁷⁸ Brodaries: „erant non pauci... qui consultissimum nimium censerent, si curribus... acies undique cingeretur, ac si septa at munimenta certamen fueret.” 563. o. Istvánffy: „Acium autem in hunc modum instrui placuit: (licet Leonardus Glojenius, ut ea utrinque curribus catenatis vallanda, ac intra eorum septa certandem suaderet) . . .” 79. o.

⁷⁹ „Így lett a kezdetben csak táborhelyül kiszemelt Mohácsból csatater, holott nem tudunk egyetlen olyan okot sem, amely a harchely illetén megválasztását támogatná.” *Gyalókey*: 211. o. „Nem tudunk másra gondolni, mint hogy valami, ki tudja mikor beidegződött, hamis elképzelés tartotta fogságban a vezetőket.” — tudniillik, amikor a mohácsi mezőt választották. *Szakály*: 30–31. o.; Kemálpaszádé és Dzsélálzádé szerint a magyarok választása azért esett Mohácsra, mert valamikor nagy győzelmet arattak ott a tatárok felett. *Thury*: I. 232., II. 157. o. Ezt az állítást Thury azzal utasítja el, hogy a Muhi pusztát tévesztik össze a krónikások Mohácssal. Az állítás azonban nem annyira képtelen, mint Thury véli, mert 1242-ben valójában járt a tatár Mohácsnál, hatalmas pusztítást végezve a vidéken. *Győrffy*: i. m. 258. o. Lehet tehát, hogy ekkor vagy az 1285-ös tatár betörés alkalmával valójában volt itt valamilyen összeütközés.

⁸⁰ Az első katonai felmérés szerint a területet erdő fedte. Nem valószínű azonban, hogy Mohács idején is így volt, mivel a környék számos falva — melyek később, a török időkben elpusztultak — szántóterület nélkül nem lehetett volna meg. A több hetes esőzésre lásd: *Thury*: I. 208., 211., 303., 313., 316., II. 60. o.; *Burgio*: 84. o. Egyébként, ha erdő borította volna a területet, az a török dolgát egyáltalán nem könnyítette volna meg.

pán arról feledkeztek meg, hogy az az „amphiteátrumszerű dombvonulat” — ami kétségtelenül a majs-buziglicai terasszal azonos — erről a helyről nem is látható, lévén a távolság 8—10 km.

1926-ban, a csata 400 éves évfordulója alkalmával megindult kutatások során, Gyalókay Jenő és Halmay Barna arra a meggyőződésre jutott, hogy Földvár — vagy a Brodarics által annak nevezett falu — nem Sátorhelynél volt, hanem a terasz lábánál. Ennek megfelelően a török sereget a terasz elé, a magyart pedig Borzától északra, Sátorhelytől mintegy 1—1,5 km-re, nagyjából a Törökdőmb magasságába helyezték⁸¹ Ez azonban megint csak elfogadhatatlan, mivel ezek szerint a magyar sereg a terasztól és Földvártól mintegy 5 km-re állt volna, márpedig nincs szem, mely az innen egyébként is csak halványkék csíknak látszó teraszon megláthatta volna a törököket, de a törökök sem a magyarokat, holott a török források alapján kétségtelenül tudjuk, hogy — elérkezve a teraszra — tisztán látták a magyar sereget.⁸² Gyalókay feltevése ellen szól az is, hogy a magyar gyalogság, ha a lovassággal nem is egy időben érkezett a török közelébe, mindenesetre nem sokkal később. Nos, 5 km-t a gyalogság, főleg ha csatarendben menetel, 1—1 1/2 óránál előbb nem tehet meg. Végül pedig nem elhanyagolható körülmény az sem, hogy mint említettük, Brodarics nem beszél a Borzáról, tehát annak feltétlenül a sereg mögött kellett lennie.

Bende Lajos, gyökeresen szakítva Gyalókay és Halmay felfogásával, a magyar sereget a Borzától délre, a mai Udvar község magasságba teszi, a terasztól 2—2,5 km távolságra.⁸³ Véleményünk szerint neki van igaza.

Eldöntésre vár az a kérdés is, hogy milyen volt a magyar sereg csatarendje. A régebbi feldolgozások szerint a magyarok két lépcsőben álltak fel és az első lépcső három részre tagozódott: bal és jobb szárnyra, valamint centrumra. Gyalókay, abból kiindulva, hogy Brodarics nem beszél centrumról és csak a két szárny vezérét, Batthyányt és Perényit nevezi meg, arra a következtetésre jutott, hogy csak két részből állt az első lépcső.⁸⁴ Úgy tűnik azonban, hogy a forrásokat oly lelkiismeretesen elemző **Gyalókayt éppen az vezette félre, hogy szó szerint értelmezte Brodarics leírását és nem gondolt arra, hogy a szerző hadi dolgokban járatlan ember, aki talán nem is volt tudatában annak, mi a jelentősége a csatarend ilyen vagy olyan formájának. Egyébként is feltűnő, hogy Brodarics leírása mennyire személyekhez és nem tárgyhöz kötött. Elsősorban a főurak érdekeltek, a csatarend leírásánál csak az ő neveiket sorolja fel és teljesen elfelejtkezik a zsoldosvezérekről. Gyalogságról pedig egész előadásában csupán háromszor tesz említést, annak harcáról pedig egy szót sem szól, holott tudjuk, a csata második felében a harc oroszlánrészét az vívta. Előadása egyébként is teljesen következtelen. Határozottan írja ugyanis, hogy a második csatarendben volt „egy kevés gyalogság is”, de hogy a többi — 10—12 000 fő! — hol volt, azt nem mondja meg.⁸⁵**

Gyalókay állítása tehát még Brodaricsra támaszkodva sem igazolható, viszont annál inkább támadható bizonyos elvi megfontolások és konkrét

⁸¹ A különböző szerzők által készített vázlatokat közli Papp L.: A mohácsi csatahely ... c. tanulmányában.

⁸² Thury: II. 14., 66., 157. o.

⁸³ Bende: i. m. 550. o.

⁸⁴ Gyalókay: 221—222., 228. o.

⁸⁵ Brodarics: 563. o.

adatok alapján. Elvi szempontból a következő ellenvetések tehetők: 1. a csatarend hármas tagozása klasszikus megoldás: sem a szárnyakkal végrehajtott átkarolás centrum nélkül, sem pedig a centrummal végrehajtott áttörés a szárnyak nyújtotta fedezés nélkül nem biztonságos; 2. Gyalókay szerint a gyalogságot teljesen elosztották a lovasság között; kétségtelen, hogy szokás volt — inkább a 17. században — kisebb gyalogos részeket beosztani a lovassághoz és viszont, de a zárt, tisztán gyalogos, illetve lovas tömegek mindig megmaradtak; a lovasság és gyalogság elegyítésével lemondtak volna ugyanis mindkét fegyvernem lökőerejéről, valamint a gyalogság tűzhatásáról; ezek érvényesítésének előfeltétele ugyanis az egységes, zárt tömeg; 3. minden jel azt mutatja, hogy a magyar páncélos lovasság lökőereje ebben az időben még igen nagy volt és azt is, hogy Tomoriék éppen erre alapozták haditervüket; így igen következetlen dolog lett volna, ha a lovasság rohamának lendületét a közjük állított gyalogosokkal fékezik le.

A forrásokból pedig ez vehető ki: 1. Lutfi és Ferdi szerint három rész volt, melyek közül a jobb szárny a ruméliai seregbe, a közép a szultáni hadra, a bal szárny pedig az anatóliaiakra támadott; ezenkívül Lutfi még ezt is írja: „A király és a bánok előtt mindenütt tíz-tízezer puskás állott.” —, ami ugyan nem teljesen igaz, mert a gyalogosok között voltak íjászok is, viszont kétségtelenül nagy zárt gyalogos tömegek jelenlétét bizonyítja a csatarend első lépcsőjében;⁸⁶ 2. A csata végén, közepén, a török janicsársággal és tüzérséggel szemben, *csak* gyalogság állt és zárt alakzatban harcolt.⁸⁷

Miután sikerült a magyar sereg felállási helyét és az első lépcső hármas tagozódását valószínűsíteni, most már csak annak megállapítása van hátra, hogy vajon mi volt az iránya és kiterjedése a magyar arcvonalnak. Miután feltehető volt, hogy a török sereg a teraszhoz fog igazodni, a magyar seregnek azzal párhuzamosan kellett felállnia a mohácsi mezőn, arcvonala tehát délnyugati irányba nézett.

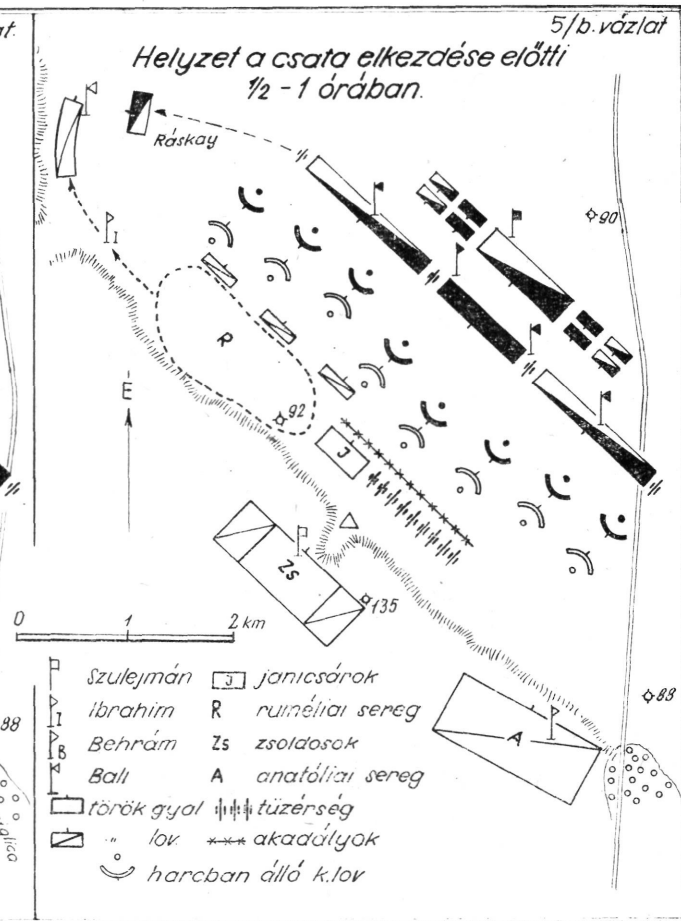
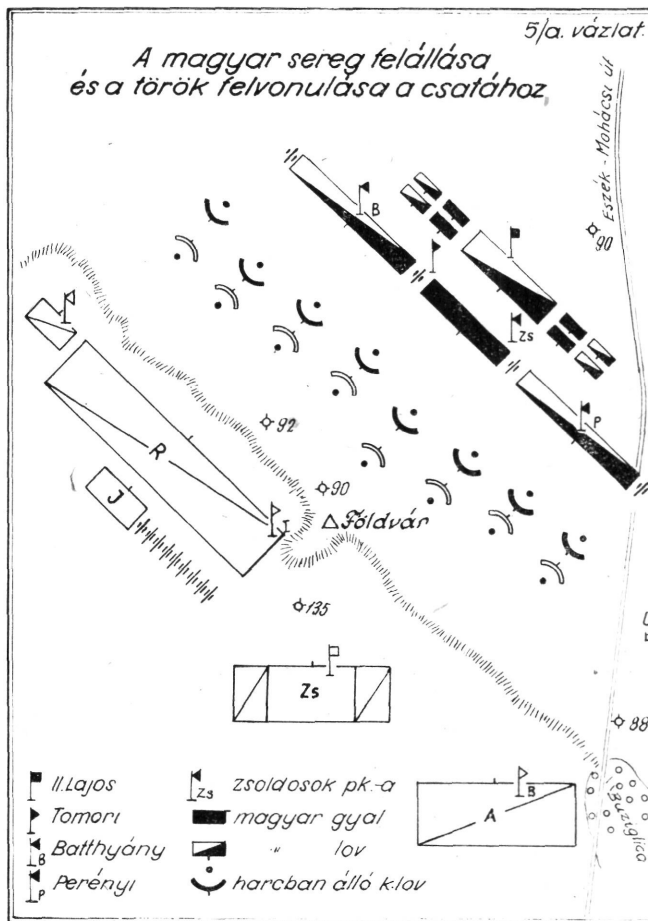
Az arcvonal szélességének meghatározásánál pedig a következő szilárd támpontokból indulhatunk ki: 1. éppúgy, ahogyan a törökök jobb szárnya, a magyarok bal szárnya sem terjeszkedhetett ki nagyon a mohács-eszéki úttól keletre, mert akkor hátában lett volna a mocsár; 2. miután kétségtelen, hogy a magyar jobb szárny csapott össze a török bal szárnyat alkotó ruméliai sereggel, ez utóbbit viszont Majs és Földvár közé kell tennünk, a magyar jobb szárnyat is a terasszal szemben levő területnek erre a részére kell helyoznünk; 3. ily módon a magyar sereg kiterjedése kb. 4 km volt. Ez a létszámot tekintve viszonylag nagynak mondható. Viszont Brodaricstól tudjuk, a magyar fővezérlet az átkarolás veszélyének csökkentése céljából arra törekedett, hogy „oly szélesen terjeszkedjék ki, amennyire kiterjeszkedni egyáltalán lehet.”⁸⁸ (5/a. sz. vázlat)

Brodaricstól azt is tudjuk, hogy a csatarend második lépcsője öt „sorban” állt fel és a negyedikben állt a király. Ennek a harcrendnek szükség-

⁸⁶ Thury: II. 16., 67. o.

⁸⁷ Erre maga Gyalókay hoz fel adatot: idézett művének 270. o. 244. jegyzete; Bende szerint szintén nem volt gyalogos centrum a csata elején, hanem a gyalogság a két lovas szárny mögött állt elosztva. A csata végén a közepén harcoló zárt gyalogos egység létrejöttét úgy magyarázza, hogy azt Tomori alakította meg a csata közben, a két szárny között létrejött hézag betöltésére. I. m. 557. o. Véleményünk szerint egy ilyen manővert teljességgel lehetetlen lett volna végrehajtani csata közben.

⁸⁸ Brodarics: 563. o.

képpen keskenyebbnek kellett lennie mint az elsőnek, mert megbecsülve az abban elhelyezkedő, Brodarics felsorolásából pontosan ismert személyek által kiállítható hadak számát, azok nem igen tehették ki az első lépcső egyheted-egynolcad részét. Épp ezért talán helyesebb, ha a „lépcső” helyett a „tartalék” kifejezést használjuk. A tartalékot a nehéz páncélos lovaság zöme alkotta, szárnyait könnyű gyalogos és lovas egységek biztosították.

Kiindulva abból, hogy a mintegy 10 000 főt számláló gyalogság egy tömbben, a centrumban állt, akkor — a magyar sereg létszámát 25 000 főnek véve — a csatarend beosztása következő lehetett: feltéve, hogy a 10 000 gyalogos tíz sorban áll, a centrum kiterjedése kb. 1 km⁸⁹; fennmarad tehát az arcvonalból 3 km, melynek fele-fele esik a Batthyány vezette jobb és a Perényi vezette bal (lovas) szárnyra. 1,5 km-es arcvonalon 6000 — hat sorban felállított — lovas fér el. Az öt sorban álló második lépcsőre 3000 lovas marad, 1 km-es arcvonallal.

Ha ebből a rekonstrukcióból csak annyi igaz, hogy a második lépcső kiterjedése jóval keskenyebb volt mint az első — s ez szinte kétségtelen —, már akkor is látható, hogy a magyar fővezérlet nem számított hosszú küzdelemre, főleg pedig nem arra, hogy állva várja be a török rohamát. Ennek a harcrendnek ugyanis semmilyen tartása, ellenállóereje nem volt és a második harcrend rövidsége miatt bármelyik szárnyát érő vereséget a csatarend teljes összeomlása követte volna. Viszont egy mindent egy lapra feltevő, kétségbeesett rohamra a legalkalmasabb: valamelyik szárnyal lerohanni az ellenség szemben levő szárnyát, majd bekanyarodva az ellenség közepe felé, azt együttesen megtámadni a centrummal és a második lépcsővel.

Ami a tüzéséget illeti, elfogadhatatlannak tartjuk Brodarics közlését, miszerint az az első harcrend mögött állt.⁹⁰ Egyrészt soha nem hallott és látott dolog a csak lapos röppályával lövő ágyúkat saját csapatok mögé állítani. Ennek ugyanis csak két következménye lehetett: a támadás megindulásakor vagy nem tüzel a tüzéség, vagy ha igen, akkor belelő az előtte állókba. Viszont éppen Brodaricstól tudjuk — s ezt megerősítik a török források is —, hogy a támadás megindításának pillanatában a tüzéség megnyitotta tüzét.⁹¹ Arról viszont nem tesznek említést a források, hogy belelőttek volna az első lépcsőbe. Így a tüzéség csakis az első harcrendben állhatott, feltehetően elosztva, az egész arcvonalon. Tomori, mint fővezér, az első lépcsőben, a jobb szárnyánál tartózkodott.

A török sereg felvonulása a csatához és a fővezérlet zavara

Kutatásaink arról győztek meg, hogy a csata rekonstrukciójának kulcskérdése a török sereg felvonulása a csatához. Egyrészt azért, mert ennek alapján magyarázható a csata kezdetén aratott magyar siker, másrészt pe-

⁸⁹ Jähns M.: Geschichte der Kriegswissenschaften. Leipzig. 1889. I. 712. o. 714. o., és Montecuccoli idézett műve alapján.

⁹⁰ Brodarics: 563. o.

⁹¹ Uo. 565. o.

dig a felvonulás nehézségeinek ismeretében válik valószínűvé, hogy a magyar vezetés az erőviszonyok és a terep igen gondos mérlegelése alapján választotta a küzdelem színteréül a mohácsi mezőt.

Már beszéltünk arról, hogy a török seregnék a Karassótól a mohácsi mezőre való eljuttatása nem volt éppen egyszerű dolog. Most az a feladatunk, hogy mindazokat a nehézségeket, melyeket pusztán a térkép tanulmányozása és a katonai logika alapján felsoroltunk, a források alapján valószínűsítsük vagy éppen kétségtelenül bizonyítsuk.

Augusztus 28-án a Baranyavár—Baranyabán—Kisfalud vonalában táborozó török seregnél kihírdették, hogy másnap csata lesz.⁹² (ld. a 3. sz. vázlatot.) Dzselaádzád leírása szerint a papok buzdító beszédeket tartottak, a tábori zenekar játszott, a tábort pedig kivilágították.⁹³ 29-én, a „reggeli ima” idején, tehát 5 óra tájban, az „egész hadsereg lóra ülvén”, megindult.⁹⁴ Azt bizonyosan tudjuk Kemálpaszadétól, hogy a csatarendet már elindulás előtt megalakították, viszont igen valószínű, hogy az Ibrahim vezette ruméliai sereg és az akindszik Bali parancsnoksága alatt előbb kezdték el a menetet, amint azt Dzselaádzád, Ferdi és Pecsevi határozottan állítják. Ennek két oka lehetett: az egyik az, hogy a ruméliai seregnék jóval nagyobb távolságot (12—13 km) kellett megtennie a Majs—Földvár közötti tereprészig, mint az anatóliaiaknak a Buziglicáig (6—8 km): másik, hogy Ibrahimnak, mint fővezérnek, még szemrevételeznie kellett a terepet, azonfelül gondoskodnia kellett a csatához való felállás biztosításáról is.

A megteendő úthoz képest a hadsereg igen későn ért a teraszhoz: a ruméliai sereg délben (Kemálpaszadé és Dzselaádzád), a szultáni zsoldosok „ikindi” előtt, tehát 13—14 óra tájban (Szulejmán Naplója), az anatóliaiak pedig csak 14—15 óra körül (Ferdí). Még akkor is, ha a csatarendben való nehezebb mozgás miatt óránként csak 3 km-es menetsebességet számítunk, az egész hadseregnék 9—10 óra körül a teraszon kellett volna lennie. Szulejmán Naplójában azt olvashatjuk, hogy sereg „lassan, meg-megállva, majd menetel” nyomult előre. Ennek több oka is lehetett. Egyrészt a csatarendben való előnyomulásnál időnként meg kell állni, hogy a terepen menetelő, s így óhatatlanul rendetlenségbe jutó csapatok sorait kiigazítsák. Ehhez hozzájárult még ebben az esetben, hogy a felázott talajon — nagyrészt szántón — a menet igen fáradságos volt és annak üteme természetesen lelassult. Egyébként Szulejmán Naplójának írója meg is jegyzi: a helyszínre érve „ember és állat fáradt” volt, úgyannyira, hogy ez volt az egyik oka annak is, hogy — amint a későbbiekben látni fogjuk — a csatát másnapra halasztották. Soha nem hallott dolog, hogy egy hadsereg 8—10 km-es menet után úgy kifáradjon, hogy már harcolni sem tud! Egész bizonyos tehát, hogy a menet valójában kimerítő lehetett.

Valószínű azonban, hogy más körülmények is nehezítették a sereg menetét. A hadsereg kiterjedése a Karassó menti táborban 8—9 km volt, s most ugyanezt a tömeget az eszéki út és Majs közötti 6 km-es szakaszba kellett begyömöszölni. Feltehető, hogy ebből torlódások keletkeztek, amik

⁹² Thury: I. 314. o.

⁹³ Uo.: II. 157.

⁹⁴ A következőkben, a török krónikásokra hivatkozva, az oldalszámokat nem jelöljük meg. Az egyes krónikások, illetve források Thurynál: Kemálpaszadé: I. 236., Szulejmán Naplója: I. 314. Lutfi: II. 15., Ferdi: II. 66.; Dzselaádzád: II. 157. o. Pecsevi: i. m. 31—32. o.

természetesen időveszbeséggel is jártak és a katonákat is kifárasztották.⁹⁵ A terepet nem ismerő török hadvezetés tehát alaposan elszámította magát, úgy hogy részben az idő előrehaladott volta, részben pedig a hadak kifáradása miatt a csatát másnapra halasztották, elrendelvén egyben a táborverést. Ebbe a táborveréssel bíbelődő török seregbe támadtak bele a magyarok, hatalmas pánikot idézve elő sorai között.

Ezt a tényt Szulejmán Naplójának írója kertelés nélkül elismeri, nem úgy a krónikások! Ők, leplezni akarván Szulejmán, főleg azonban Ibrahim tévedését, valamint a ruméliai sereg kezdeti vereségét, hallgatnak róla — sőt, valami rendkívüli bölcsességű haditervről akarják meggyőzni olvasóikat.

Bár a török krónikások szóvirágokkal, eltúlzott képekkel és hasonlatokkal teletűzdelt csúrés-csavarását nem volt éppen könnyű dolog követni, mégis megérte a fáradságot, mert eltekintve attól, hogy kiáltó ellentmondásaikkal saját állításait cáfolják és Szulejmán Naplójának közlését erősítik meg, még arra is alkalmat adnak, hogy leleplezzünk egy legendát, amely történetírásunkban úgyszólván általánosan elfogadott. Arról a bizonyos cselről van szó, amivel a törökök, szétnyitva soraikat, a magyarokat az ágyúk elé csalták.

A krónikások elmondása alapján az bizonyosra vehető, hogy felérkezve a teraszra, ahonnan már láthatták a mohácsi mezőn álló magyar sereget, Szulejmán, Ibrahim és más alvezérek haditanácsot tartottak. Ezt a tanácskozást Dzselaázádé és Kemálpasazádé valami rendkívül bölcs, megfontolt, mély gondolatokat felvető eszmecsereének írja le, egyedül Lutfi leírásából érezhető, hogy a török vezetők elég nagy zavarban voltak és egyszerűen nem tudták, mit tegyenek. Lutfi elmondása ugyan sok helyütt zavaros — bár lehet, hogy fordítási hibákról van szó —, mindazonáltal kivehető belőle a tanácskozás drámaisága. Már említettük, hogy ő egy nagy „árokról”, „sáncárokról” beszél, melyet a magyarok ástak volna, s amiről mi feltételeztük, hogy az éppen a terasz volt. Nos, ez az „árok” okozta tulajdonképpen a legfőbb zavart. Ezt írja Lutfi: „egy kém hírül hozta, hogy a gyaurok azonkívül, hogy ilyen nagy számmal vannak, még egy nagy árkot is ástak... melyen lehetetlen áthatolni”. Meghallván Szulejmán a hírt, „vezíreit összegyűjtötte s ezt kérdezé: »most mit kell tennünk?»” Mire a vezírek: „Mielőtt a hitetlenekre mennénk, megfontolásra és tervre van szükség, mert itt oly sok ezer gyaur van, annyi lovas, annyi ágyú és puska, s mivel még sáncárok is van...” Végre ebben állapodtak meg: „itt táborot ütvén, ama sáncárkon tegyünk próbát...” Miután egyik török krónikás sem beszél erről a „sáncárokról” és ilyen egyáltalán nem is volt, nem tudjuk elfojtani magunkban az érzést, hogy a teraszról van szó. Ugyanakkor éles ellentétben áll ez a leírás a többi krónikásával, akik — mint említettük — zseniális hadvezéri tervekről írnak.

Különösen Kemálpasazádé és Dzselaázádé beszámolója érdemel ilyen szempontból figyelmet. Az előbbi szerint, amikor Ibrahim megérkezett „a

⁹⁵ A török vezetőknek feltehetően — megfelelő térkép hiányában — nem lehetett pontos képük a terepről. Bár felderítőik elől jártak, de azok részletadataiból nehéz lett volna megfelelő képet alkotni a Majs—Buziglica közötti tereprészről. Egyébként is — láthattuk — ezek a felderítők állandó harcban álltak a magyar könnyű lovassággal, így aligha figyelhették meg pontosan a terepet. Lehetséges, hogy Tomori épp azért harcoltatta lovasságát, hogy a török felderítőket minél hosszabb ideig távol tartsa a terasztól.

leendő csatater közelébe” és meglátta a magyarokat, tanácsot kért Bali bégtől „a bölcs oroszlántól”. Bali, arra hivatkozva, hogy a magyarok „tétőtől-talpig acélba vannak burkolva”, s rohamukkal „bármilyen erős” seregen áttörnek, azt ajánlotta, ne várják be a rohamot, hanem — szétnyitva soraikat — engedjék be és támadják oldalba őket. Tanuljon tehát Ibrahim, a „fiatal oroszlán”, Balitól, „a vén farkastól”. Szinte szóról-szóra így írja le a jelenetet Dzselaádzádé is.

Igen ám, de van egy nagy akadálya ennek a cselnek, mégpedig az, hogy ott van a sereg mögött a sok málha, így — írja Kemálpasazádé — „soraink nem bírnak szétválni, hogy a támadó lovasságnak utat adjanak s ezt nem lehet közénk bocsátani...” Dzselaádzádé: „»Mi volna hát a leghelyesebb terv ebben a dologban?» — kérde a pasa, aki egész ámulatba esett. Egy ideig gondolkoztak. Végre isteni sugallat segítségével abban a tervben állapodtak meg, hogy az összeütközés idejét ikindi idejére halasztják, a vonatot hátraküldik, a harcosok pedig szokás szerint két részre válva, hátba fogják az alávaló hitetleneket.” Kemálpasazádé szerint Ibrahim maga jött rá a dologra, mire Bali igen megdicsérte „e mély bölcsességű tervért”, amely „megfogamzott a hadvezéri talentummal megáldott pasa világos elméjében.”

Mindez azonban merő kitalálás. A baj már ott kezdődik, hogy a feltétlenül hitelesnek elfogadható szulejmáni Napló szerint a csatát nem „ikindi” idejére, hanem másnapra halasztották. Továbbá: lehetséges ugyan, hogy a „fiatal oroszlán” Ibrahim mögött nem állt még sok haditapasztalat, annyit azonban talán mégis tudhatott, hogy a csapat mozgását annyira akadályozó vonatot a harc idejére hátra kell küldeni. De ha történetesen nem is tudja, a vonat leválása a csapattól minden hadseregben rutinművelet — így természetesen a törököknél is — s annak végrehajtásához nincs szükség haditanácsra, mert minden alparancsnok magától is megteszi. Végül pedig: „mély bölcsességű” haditerv ide vagy oda, a vonat mégis csak ott maradt, sőt elkezdték a táborverést is. Ezt Kemálpasazádé maga is állítja, röviddel az idézett részek után.

Mindezek alapján úgy hisszük, semmi kétely sem lehet afelől, hogy semmiféle csel nem volt, és az egész „szétválás”-mese azt szolgálta, hogy a fővezérlet balfogását és a ruméliai sereg megfutását leplezzék.

Az adatok összevetése alapján a török sereg helyzete ez lehetett a haditanácskozás perceiben (*ld. az 5/a sz. vázlatot is*): a ruméliai sereg, a hozzá beosztott 4000 janicsár, 150 ágyú és az akindzsik elérték a terasz szélét, tőlük jobbra, hátrébb van a zsoldosság, még tovább az anatóliai sereg. Lenn a mohácsi mezőn folyik a csatározás a magyar és a török könnyű lovasság között.

Elkezdődik a haditanács. A helyzet nem kedvező: lenn a síkon ott van az ugrásra kész magyar sereg; a szultáni zsoldos had és az anatóliai sereg még hátul, a mondottak szerint feltehetően eléggé rendezetlen állapotban; a jelek szerint külön gondot okoz a teraszon való leereszkedés. Megszületik tehát a döntés: a csatát másnapra halasztják és tábort vernek; a ruméliai sereg ereszkedik le a mohácsi mezőre és ott táborozzon; Bali és Khoszev induljon el az akindzsikkal és foglaljon állást valahol a magyar sereg oldalában, illetve hátában. (*ld. az 5/b. sz. vázlatot*)

Miután a haditanács véget ért és a szükséges parancsokat a csapatok

megkapták, a ruméliai sereg leereszkedik a lejtőn és elkezd a táborverést. Különös figyelmet érdemel itt a ruméliai sereghöz beosztott tüzérség magatartása. Brodarics előadásából kétségtelenül kiderül, hogy a tüzérség valamilyen mélyedésben volt, úgy hogy elkezdve tüzelését, golyói a magyarok feje felett szálltak el.⁹⁶ Szulejmán Naplójában is azt olvashatjuk, hogy „tüzelni kezdtek az ágyúkkal, de nem tudtak ártani.” Bizvást állíthatjuk, hogy példátlan esettel állunk szemben: olyan helyre rendelték a tüzérséget, ahonnan nem volt kilövése! Miután a török tüzérség semmiben sem maradt el az európaiaktól, elképzelhetetlen, hogy ennek tudatlanság, vagy hanyagság lett volna az oka. Két körülménnyel lehet megmagyarázni a dolgot: a táborozásra adott paranccsal és a tereppel. Beszéltünk már a terasz előtti terep furcsa egyenetlenségeiről, sokszor 4—5 m szintkülönbségű hullámairól és mélyedéseiről. Nos, az történhetett, hogy amikor a tüzérek megkapták a parancsot a táborozásra, ott ahol voltak, megálltak, az ágyúkat tüzelőállásba helyezték. Történetesen egy mélyedésben állapodtak meg, az ágyúknak tehát nem volt kilövése, illetve csak emelt csőállással tüzelhettek, s így nem pástázhatták az előttük levő tereprészt. A tüzérparancsnokot ez a körülmény bizonyára nyugtalaníthatta, de mást nem tehetett, mivel a magyarok közelsége miatt az ágyúkat a következő hullámra előrébb vontatni igen kockázatos lett volna. S hogy így lehetett, és hogy nem tudatlanságról vagy hanyagságról volt szó, már az is bizonyítja, hogy ugyanakkor viszonylag rövid idő alatt a lövegek elé szinte áthatolhatatlan akadályt építettek.⁹⁷

Itt még egy fontos körülményt kell regisztrálnunk. Kemálpaszádé közlése szerint Ibrahim nagyvezír, miután a táborozást elrendelték és Bali, valamint Khoszrev csapatait elindították, utánuk lovagolt „a leshelyen felállított lovasság megtekintésére”. Az, hogy egy hadvezér egy mellékfeladattal megbízott rész ellenőrzése céljából a főseregtől eltávolozék, hallatlan dolog, így nem is tudjuk elhinni Kemálpaszádénak, hogy ez lett volna Ibrahim eltávozásának oka. Talán nem tévedünk, ha feltesszük, hogy a nagyvezír terepszemlére indult, éppen azért, mert alkalmatlannak találta a csatához a majs-buziglicai terasz előtti terepet és más helyen akarta azt megvívni. Ugyanakkor egy másik következtetésre is feljogosít Ibrahimnak ez az eltávozása: álmában sem gondolta volna, hogy a magyarok maroknyi seregükkel támadást indítsanak. Egyébként azt is Kemálpaszádétól tudjuk, hogy a támadás megindulásának pillanatában Ibrahim nem volt a hadaknál és „gyors futárt” kellett utána küldeni.

Fejlemények a magyar seregnél a csatáig⁹⁸

Augusztus 29-én éppen „tisztá és igen derült” idő volt. A magyar sereg már napfelkelte után csatarendbe állt. A nádor körülvezette a királyt a hadak között és buzdító beszédet tartott a katonáknak. A török előcsapatok ott nyargalásztak a mohácsi mezőn, össze-összezsapva a magyar könnyű-

⁹⁶ Brodarics: 565. o. Jó lenne tudni, hogy Burgio mire alapozta állítását, hogy a török tüzérség „halomra” lőtte a magyarokat. Ez a mondottak szerint semmiképpen sem volt igaz. Burgio: 123. o.

⁹⁷ Gyalóka: 230. o.

⁹⁸ A most következők leírásában Brodaricsra támaszkodtam. 563. és köv. o.

lovasokkal. „Az ellenség... még mindig a dombok mögött tartózkodott” — írja Brodarics — és nem lehetett tudni, hogy mi a szándéka: „kedvezőtlen helyre” akarja-e csalni a magyarokat, éjjeli rajtaütésre készül, vagy éppen a kifárasztás a célja? Amint láttuk, ezek egyikéről sem volt szó.

E várakozás közben, „amikor már a nap nyugat felé hajlott” pillantották meg az ellenségnek „jobbra, a dombok alatt elterülő völgyben feltűnő csapatait, melyek csendben nyomultak előre, csupán dárdáik hegyének csillogása árulta el őket.”⁹⁹ Ez volt Bali és Khoszrev kiküldött serege. Megint csak a terep különleges voltával magyarázható, hogy ott, ahol Brodarics állt, csak a lándzsák hegyét lehetett látni; a tőle 1—1,5 km-re álló Tomori ugyanis pontosan felmérte, hogy nem a török fő erőiről van szó, egyébként nehezen képzelhető el, hogy csupán Ráskay maroknyi csapatát küldte volna ellenük. (5/b sz. vázlat.)

Időközben a ruméliai seregnek is el kellett kezdenie a táborverést a mohácsi mezőn, erről azonban Brodarics semmit sem ír, ami annál is különösebb, mivel az egész csata leglényegesebb mozzanatáról van szó.

Ezt követően a király közelében levő főurak, „a hosszú várakozást meg-unva” azt ajánlották, vonuljanak vissza a táborba. Ennek oka más nem lehetett, mint az, hogy látva a török táborverését úgy gondolták, aznap már nem vívnak csatát. A király, hallgatva a tanácsra, parancsot küldött Tomorinak a táborba való visszatérésre. Erre Tomori Szapolyai Györggyel együtt a királyhoz rugtatott, „s figyelmeztette őt, hogy az ütközetet semmi esetre sem szabad elhalasztani, mert kisebb veszedelemmel jár most az ellenség csapatainak egy részével, mint holnap az egész sereggel megütközni; most a győzelem kétségtelen.”¹⁰⁰ Erre a király „azonnal” parancsot adott a támadásra.

S itt érkeztünk el oda, hogy tanulmányunkban már több alkalommal sejtettelt feltevésünket határozottan kimondjuk: Tomori és vezértársai azért választották csataternek a mohácsi mezőt, mert előre látták a török harc-hoz fejlődésének nehézségeit és tervük éppen arra épült fel, hogy az nem tud — a terep nehézségei miatt — egész erejével egyszerre harcba lépni. Erre persze azt lehetne válaszolni, hogy ez a gondolat Tomoriban éppen a török magatartása alapján született meg abban a pillanatban, amikor a ruméliai sereg elkezdte táborát felverni. Gondoljunk vissza azonban a magyar sereg előbbieken vázolt csatarendjére, amely másra, mint egy nagyjából egyenlő erejű ellenség hirtelen lerohanására, nem volt alkalmas. Nem valószínű, hogy ilyen csatarendet alakítanak, ha arra számítottak volna, hogy a török hadsereg egészével kell megharcolniok.

A másik elgondolkoztató körülmény Ráskay kiküldése. Amint Brodarics írja, Tomori azt adta feladatul Ráskaynak, „menjen ki felderíteni, hogy mi a szándékuk (tudniillik Bali csapatainak), és ha lehetséges, térítse el őket megkezdett útjukról.”¹⁰¹ Ez a parancs elég furcsán hangzik egy katona fülének s feltehető, hogy Brodarics megint félreértett valamit. Valószínűbbnek tűnik, hogy Tomori álló oldalvédnek küldte ki Ráskayt és feladata csupán az ellenség szemmel tartása volt. Problémánk szempontjából az itt

⁹⁹ Uo. 564. o. Szentpétery a „jam sole in vesperam inclinante” kifejezést „estefelé”-nek fordítja.

¹⁰⁰ Szentpétery fordítása, 44. o.

¹⁰¹ Brodarics: 564. o.

a fontos, hogy *ilyen* kis csapatot küldött ki a hadsereg oldalát fenyegető, feltehetően tízezres nagyságrendű ellenséggel szemben, amit aligha lehet mással magyarázni, mint azzal, hogy szilárdan meg volt győződve róla: az ellenség aznap nem fog támadni. A király környezetében álló urak a ruméliai sereg táborveréséből következtettek arra, hogy a török nem fog támadni, ez viszont Ráskay kiküldetésének pillanatában még nem kezdődött el, hiszen a sereg akkor még csak leereszkedőben volt a lejtőn.

Másik zavaró momentum feltevésünkben az, hogy Brodarics nem ír Tomorinak erről a tervéről. Úgy gondoljuk azonban, hogy ennek igen egyszerű oka van: nem is tudott róla. De feltehetően a táborba való vonulást javasló urak sem ismerték Tomori tervét, sőt talán maga a király sem. Furcsának tűnhet egy ilyen feltevés, de ismerve az elmúlt napok eseményeit, a királynak és környezetének, valamint a karassói tábor katonáinak mélyen szántó ellentétét, könnyen elképzelhető, hogy Tomori csak néhány alvezérét avatta be a tervbe, mert annak sikeréhez a legszigorúbb titoktartást tartotta szükségesnek.¹⁰² Ezt támasztaná alá az utolsó haditanácson tanúsított furcsa magatartása is: egyetlen konkrét érvét, azt tudniillik, hogy miként akar felülkerekedni a törökön, nem árulhatta el, így csupán bizonytalan válaszokat adhatott a király neki szegezett kérdéseire.

Végül hadd idézzük itt Lutfi krónikájának ezt a versbe szedett részét, melyben a következő szavakat adja a haditanácsot tartó II. Lajos szájába:

Mikor (a török) holnap Mohácsra érkezik
És itt sátraít felüti:
E jó alkalommal megtámadjuk,
Mikor tábort üt, megrohanjuk és harcolunk.

Amit itt Lutfi leír, az nyilvánvalóan a török hadvezetésnek a csata utólagos elemzéséből levont következtetése, amit esetleg Tomorinak egyik fogásba esett és a tervbe beavatott alvezére is megerősíthetett kihallgatása alkalmával.

A csata

Amikor a király kiadta a parancsot a támadásra, a török sereg a következő helyzetben volt: Bali és Khoszrev seregének zöme kitér Ráskay elől, nem veszi fel a harcot, ami teljesen érthető, mert nem az volt a feladata, hogy aznap harcoljon,¹⁰³ a ruméliai sereg lenn van a mohácsi mezőn és készíti táborát; a szultáni hadak Földvárnál leereszkedőben a teraszon; az anatóliai sereg még valahol hátul. (5/b vázlat és a 6. sz. vázlat)

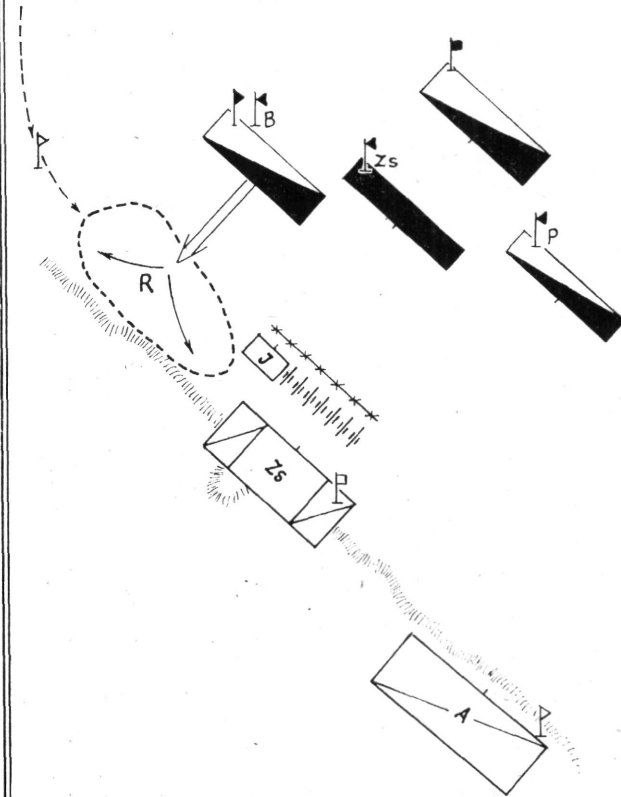
A csata első fázisa. A magyar tüzéség tüzel, a jobb szárny — Tomorival az élén — teljes vágatában rohamra indul; a gyalogság is elkezd támadását, de természetesen jóval elmarad a lovasságtól. A támadás iránya: a jobb szárnyé a ruméliai sereg közepe, a gyalogságé a ruméliai sereg jobb szár-

¹⁰² A titoktartás a sok török kém miatt egyébként is igen indokolt volt. Lásd a 76. sz. jegyzetet.

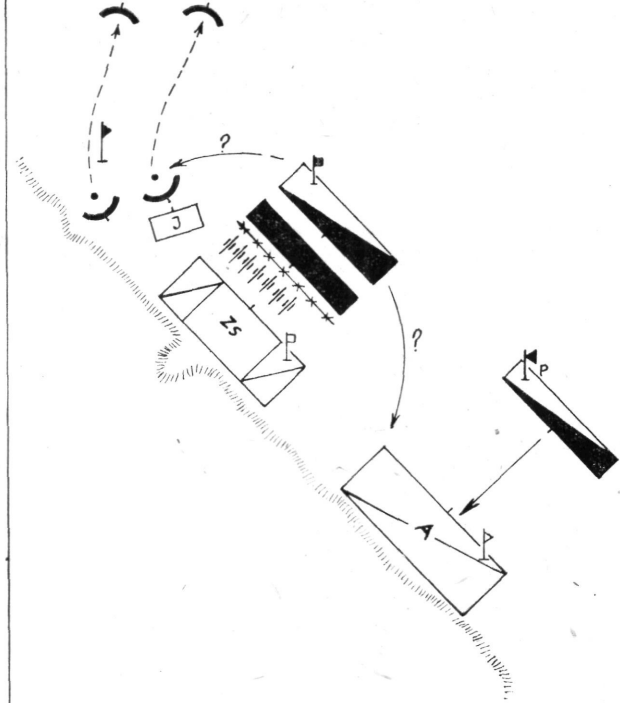
¹⁰³ A török források szerint Ráskay és Bali hadai összezsaptak, feltehető azonban, hogy Bali csak kisebb erőket vetett harcba. Ráskay hadainak későbbi sorsáról nincs adatunk.

6. vázlat.

A csata első fázisa

A csata második fázisa

nyán álló janicsárság és tüzérség. A Perényi Péter vezette bal szárny helyben maradt, ami természetes is, hiszen vele szemben az anatóliai sereg még nem volt látható. Kemálpasazádé és Dzelálzádé határozottan állítják, hogy így történt. A gyalogság támadásának megindulásáról semmi adatunk sincs, mégis, szinte bizonyosnak kell vennünk, hogy a jobb szárnnyal egy időben történt, mivel legalább 1/2 órányi út léven előtte, nem érhetett volna nagyjából ugyanakkor a janicsárok és a tüzérség elé, mint a második lépcső.

A jobb szárny rohama átütő erejű volt: a tábor felállításával foglalatosskodó, talán már a lovaikat is lenyergelt ruméiai sereget — melynek sorai között ott lábatlankodtak a vonat tevői, öszvérei és azok hajcsárai is — a támadás annyira meglepte, hogy pánikba esve, hanyatt-homlok menekült a magyarok elől. Ezt Szulejmán Naplójának szűkszavú közléséből biztosan tudjuk: „Mivel pedig a ruméiai hadtest még szét volt szóródva, nem bírt ellenállni s egy része az uralkodó felé futott.” Kemálpasazádé szerint két magyar vitéz a szultán közelébe ért és ott vágta le őket. Ekkor küldhette hátra az első vonalakban harcoló Tomori Báthory Andrást a királyhoz azzal, hogy — mivel a „győzelem miénk” — induljon a második lépcsővel az ellenség üldözésére.

S most adjuk át a szót Brodaricsnak: „Erre a hol sík, hol egyenetlen tepepen mi is előre siettünk... Vitézeink még keményen helyt álltak, s hősiezen harcoltak az ellenséggel. Míg azonban a király csatarendje nagy sietéssel nyomult előre, már amennyire a páncélosokkal sietni lehetett, a jobb szárny hátrálni kezdett és sokan futásnak eredtek erről a szárnnyól; azt hiszem, hogy az ellenség ágyúi rémíthették meg őket, amelyek csak ekkor kezdtek tüzelni. Ez a körülmény, s azon kívül a gyors tüzelés — a golyók már nekünk is, akik a király mellett voltunk, fejkünk felett röpködtek —, nagy rémületet keltett mindenki bennünk.”¹⁰⁴

A jobb szárny támadása tehát végül is nem sikerült. De mi volt az oka ennek? Egy bizonyos: nem a tüzérségi tűz. Láthattuk, Brodarics is csak úgy „hitte”, hogy a tüzérség tüzetől rendült meg a jobb szárny, viszont határozottan állítja, a golyók magasan repültek, tehát nem találtak. Bár 150 ágyú egy időben történt tüzemegnyitásának valójában félelmetes hatása lehetett, mindazonáltal nehéz lenne elhinni, hogy a sok harcot látott magyar vitézek annyira megijedtek volna, hogy futásnak erednek — különösen, hogy a golyók nem soraik között csaptak be. Egyébként is a tüzérség nem a jobb szárnnyra tüzelt, mivel az tőle balra támadott, hanem az eléje érkezett második lépcsőre és feltehetően a gyalogságra. Ez kétségtelenül kitűnik magából Brodarics közléséből, amikor azt írja, hogy azután kezdtek el szólni az ágyúk, mikor második lépcső támadása megindult, ez pedig 15—20 perccel később lehetett, mint a jobb szárny támadása. Brodaricsnak egy másik mondata látszólag szintén okozati összefüggést teremt a tüzérség tüzemegnyitása és a jobb szárny megfutamadása között. A király eltűnésének körülményeit vizsgálva ezt írja: „A király ekkor már nem volt a mi hadosztályunknál... Abban bizonyos vagyok, hogy sorainkból akkor tűnt el, mikor az ellenség ágyúi megszólaltak s a jobb szárny futásnak eredt.”¹⁰⁵

¹⁰⁴ Brodarics: 565. o. (Szentpétery ford., 45. o.)

¹⁰⁵ Uo. 565., ill. Szentpétery 45—46. o.

Ebből tehát inkább az *egyidejűség*, nem pedig oksági kapcsolat olvasható ki.

A jobb szárny megfutamodásának oka tehát egészen bizonyosan nem a tüzérség tüze volt. Viszont két forrás alapján is tudjuk, hogy e szárny katonái a sikeres roham után zsákmányolni kezdtek. Tehát nem üldözték tovább a menekülő törököket, mai kifejezéssel nem „mélyítették ki a sikert”. Hozzjárult ehhez, hogy erre az időre a török középhad, köztük a janicsárság, zömével már leért a terasz lábához és sortüzet adott le a zsákmányolásban elmerült magyar katonákra, illetve azokra, akik még harcoltak. Ennek a tűznek viszont már, nem úgy mint a tüzérségének, nemcsak hangja, de magja is volt és nagy pusztítást végzett a magyarok között. Szulejmán Naplója szerint: „A janicsárok hadosztálya összesen háromszor-négyszer támadta meg puskatűzzel és igyekezett viaszszoritani az alávaló gyaurokat.” Kemálpasazádé szerint is a janicsárok „jégeső módjára szórták a golyót”. Pecsevi szerint pedig a janicsárok „egyszerre és oly ügyesen használták puskájukat, hogy a pogányok legbátrabb emberei az első rohamban lerogytak.” Bár a janicsárok tüzét mindhárom közlés az anatóliai sereg később elkezdődő harcának idejére teszi, bizonyosnak vehetjük, hogy a ruméliai sereg harcát is segítették — ha a szultán mellett levők nem is, de a ruméliai sereghez beosztottak feltétlenül.

Végeredményben tehát Tomori elszámította magát, mert a támadó résznek nem csak a ruméliai sereggel, hanem a szultáni zsoldosokkal is meg kellett harcolnia, sőt valamivel később az anatóliaiakkal is. A magyar sereget azonban egy, de lehet, hogy két előre nem látható tempóveszteség érte. Az egyik a jobb szárny zsákmányolása volt.

A második tempóveszteségről csak feltevésszerűen beszélhetünk. Arra gondolunk, hogy Tomori hátra loaglása és a király és környezetének meggyőzése a támadás elindításának szükségességéről hosszabb időbe került. Brodarics szerint ugyan, amikor Tomori közölte, hogy a csatát *most* kell megvívni, a király „azonnal” parancsot adott a támadásra. Jogos a kérdés azonban, hogy valójában így volt-e? Ha ugyanis Tomori tervét a király és a körülötte levő urak nem ismerték — s mint láttuk, feltehető, hogy így volt —, akkor annak helyességéről meggyőzni őket nem lehetett könnyű dolog és Tomorinak bizonyára vitatkoznia kellett. Azután azt is tudjuk, hogy a király sisak nélkül volt, feltehetjük tehát, hogy környezete is, azaz még (vagy *már*) nem voltak készek a harchoz. Lehetséges ugyanis, hogy látva a ruméliai sereg táborverési készülődéseit — ami, láthattuk, arra ösztönözte őket, hogy visszamenjenek a táborba — elkezdtek levenni a kánikulában felettébb kényelmetlen páncéljaikat. Könnyen előfordulhatott tehát, hogy a királynak a táborozásra kiadott parancsa és a támadás megindulása között 10—15 perc is elteltetett, ami elég volt ahhoz, hogy a lemaradt szultáni zsoldossereg a helyszínre érkezzen. Láthattuk: Brodarics határozottan írja, hogy a szultáni had akkor volt leereszkedőben a teraszon, amikor a támadás megindult.

Ez a két körülmény lehetett tehát az oka, hogy Tomorinak a török sereg részenkénti megverésére alapozott terve meghiúsult. Ez azonban azt jelentette, hogy a csata is elveszett. Valószínű, hogy Tomori ekkor esett el, ettől fogva tehát megszűnt az egységes vezetés a magyar seregben.

A csata második fázisa. A csata ezután következő fejleményeit már igen nehéz kibogozni. Ha az események leglényegesebb mozzanatait még nyugodtabb pillanatokban is teljesen félreismerte Brodarics, most, hogy az ágyúk elkezdtek dörögni, teljesen elveszthette fejét — valószínű, hogy az őt elfogó rémületet vetíti ki az egész magyar seregre —, amihez hozzájárulhatott még, hogy az ágyútűztől megvadult lovával is küszködnie kellett. Épp ezért közléseit ettől fogva a legnagyobb fenntartással kell fogadnunk. Semmit sem szól például a gyalogság és a bal szárny harcáról.

De a török krónikások szövegéből sem kapunk szilárd támpontokat, így csupán feltevésekre vagyunk utalva a csata második fázisát illetően.

Biztosra vehetjük, hogy sem a gyalogság, sem pedig a tartalék nem tudta átverekedni magát a török tüzérek és janicsárok által emelt akadályokon. Itt véres harc kezdődött, amit a lovasság sokáig nem is állt ki, hanem visszafutott, csak a gyalogság harcolt tovább a középben. Ezután a lovasság újra rohamra indult, de megint visszaverték és most már elkezdődött az általános menekülés. Brodarics mindent a tüzérség pokoli tüzeire és a nagy füstre vezet vissza, ami természetesen nem fogadható el.

A török forrásokból valamivel többet lehet megtudni, bár előadásuk korántsem ellentmondásmentes. Az vehető ki belőlük, hogy a tartalék támadása megtorpant az akadályoknál, mire jobbra, illetve balra kanyarodva folytatták a támadást. Szulejmán Naplója és Lutfi szerint a király hada a ruméliai sereg felé kanyarodott Dzsélalzádé és Kemálpasazáde szerint viszont az anatóliaiak irányába. Valószínű, hogy mindkét állítás igaz és a tartalék ketté válva, két irányba folytatta támadását.

Elég részletesen beszélnek viszont a török források a Perényi vezette bal szárny támadásáról. Ezt a szárnyat, mint láttuk, Tomori visszatartotta, támadását tehát csak akkor kezdhette meg, amikor a Buziglicánál előtűnt az anatóliai sereg. A második lépcső tehát csak ezután csatlakozhatott ennek támadásához. Az itt folyó harcokban oroszlánrésze volt a janicsárságnak, mely gyilkos sortűzekkel ritkította a magyarok sorait. Bár maguk a török krónikások is elismerik, hogy a bal szárny igen keményen harcolt — Lutfi szerint „jó ideig folyt a harc”, Ferdi szerint a küzdelem csak „néhány támadás és hátrálás után” dőlt el —, a túlerővel szemben semmi reménye sem lehetett a sikerre és a harcot el kellett veszítenie.

A csata harmadik, utolsó fázisa. Legtovább a középben harcoló gyalogság tartott ki. Ezek a kemény, tapasztalt zsoldosok jól tudták, hogy a török lovasság elől futásban nem kereshetnek menedéket, így hát utolsó leheletükig küzdöttek és drágán adták életüket. A feljegyzések szerint valamilyen négyzet alakzatú harcrendben harcoltak, feltehetően azért, mert már minden oldalról körülvették őket a törökök. Ez a gyalogság szinte egy szálig ott vészett.

•

A csata gyakorlatilag a magyar sereg teljes megsemmisülésével végződött. Elesett a király, 28 főúr és nagybirtokos nemes, 7 főpap, vagy 500 nemes, 10 000 gyalogos és 4000 lovas.¹⁰⁶

¹⁰⁶ Brodarics: 566. o.; — Brodarics egyik levelében felsorolja ezen kívül a magyar sereg anyagi veszteségeit is: 5000 szekér, 15 000 igásló, 85 ágyú és 200 teherhajó. Acta Tomiciana. VIII. k. 222. o.; Thury: I. 245., II. 16. o.

Mohács történelmünk legsúlyosabb katasztrófája volt és következményeit a magyar nép hosszú évszázadokig szenvedte. Nem lehet feladata a hadtörténet írójának, hogy ezeket a következményeket taglalja. Az ő dolga, hogy a csata két legfontosabb tanulságát levonja. Ezek egyike az, hogy a magyar hadsereg páratlan hősiességgel harcolt. A második pedig: Tomori és vezértársai működésében szakmailag semmi kivetni valót nem lehet találni. A terv, amit kidolgoztak, a maga vakmerőségében is — vagy éppen ezért — kitűnő volt és minden elismerést megérdemel!

ГЕЗА ПЕРЬЕШ БИТВА ПРИ МОХАЧЕ

Резюме

Рассматривая политические и военные цели, а также основные три элемента войны 1526 года, анализируя местность, силы и время, мы приходим к выводу о том, что в неизбежном столкновении турецкой и венгерской армий последняя должна была уже с большей вероятностью потерпеть поражение вследствие слабости по своему численному составу. (Численность венгерского войска 25 000, максимально 40 000, а турецкого — может быть оценена на 150 000 человек). С венгерской стороны единственный шанс на победу или ничейный исход битвы заключался бы в том, чтобы поставить армию в такое положение, где участок местности в максимальной мере препятствовал бы развертыванию сил противника. С этой точки зрения мохачское поле бытвы обладало некоторыми шансами, поскольку располагавшаяся к югу от него территория, бывшая в основном пашней, вследствие продолжительных дождей размокла и весьма затрудняла передвижение турецкой армии. В то же время закрывавшая мохачское поле с юга терраса также препятствовала турам, так как им нужно было спускаться на поле по довольно крутой и скользкой стороне.

О вышеуказанных трудностях развертывания турецкой армии можно сделать заключение на основании карты и обзора местности, и что эти трудности действительно существовали, бесспорно подтверждается турецкими источниками. Из них выясняется, что турецкая армия с опозданием, усталая, и в беспорядочном состоянии прибыла на поле битвы: от находившейся в авангарде румельской армии сильно отстали султанские наемные войска и анатолийцы. Именно поэтому турецкое верховное командование отложило битву на следующий день и приказало разбить лагерь.

Венгерская армия спустилась на мохачское поле и стремительно атаковала румельское войско, занимавшееся разбивкой лагеря. Это как ошеломило турок, что они панически разбежались. Таким образом первая часть плана оправдалась — и всё же венгры не смогли одержать победы. Причиной этого было то, что венгерское войско дважды потерпело потерю в темпе. Первый раз, когда румельская армия приступила к разбивке лагеря, то находившиеся во втором эшелоне венгерского боевого порядка господа (Треффен.) посоветовали королю, чтобы венгерское войско также расположилось на бивуак. Король, приняв совет, главнокомандующему Томори послал с гонцом приказ о расположении на отдых. Томори, который основывал свой план именно на том, что турки отложат битву и начнут приготовления в лагере, поскакал назад к королю и уговорил его отменить первое распоряжение и дать сигнал о нападении. Неизвестно, сколько времени потребовалось на это, но если даже этот эпизод продолжался всего 10—15 минут, этого времени было достаточно туркам для того, чтобы среднее войско, возглавляемое Сулейманом, наверстало свое отставание и в момент начала битвы приступило к спуску на стороне террасы.

Второй раз потеря в темпе произошла таким образом, что после успешной атаки венгерские войска приступили к захвату трофеев и не закрепили достигнутый успех. Таким образом после этого венгерская армия должна была сражаться с полным составом турецких сил, что как уже было сказано, лишь по причине крайне неблагоприятного соотношения сил это могло окончиться лишь поражением.

В битве погибли король, семь епископов, 21 вельможе и около 500 аристократов, а также 10—15 тысяч человек солдат.

Из анализа этой битвы можно сделать два вывода:

1. офицеры и солдаты венгерского войска с беспримерной храбростью выступили против превосходящей их огромной силы;
2. в противоположность принятым до сих пор взглядам, план венгерского главнокомандования по своему дерзновенному замыслу — и именно поэтому — был отличным, и тем самым на карту ставился один единственный шанс: победить или завершить эту битву по крайней мере вничью.

GÉZA PERJÉS

DIE SCHLACHT BEI MOHÁCS

Resümee

Wenn wir das politische und militärische Ziel, die drei Hauptelemente des Krieges, die Raum, die Kraft und die Zeit im Feldzug von 1526 betrachten, gelangen wir zu dem Schluß, daß im unvermeidlichen Zusammenprall des türkischen und des ungarischen Heeres letzteres schon infolge seiner zahlenmäßigen Inferiorität mit großer Wahrscheinlichkeit mit einer Niederlage rechnen mußte. (Der Stand des ungarischen Heeres kann auf 25 000, maximal 40 000 Mann geschätzt werden, das türkische Heer auf 150 000.) Für das ungarische Heer bestand die einzige Möglichkeit, den Sieg zu erringen oder zumindest das Unentschieden zu erreichen, darin, sich auf solchem Gebiet zur Schlacht zu formieren, wo das Terrain den Feind in seinem Aufmarsch am meisten behindert. Aus solchem Gesichtspunkt bot das Feld von Mohács tatsächlich eine gewisse Chance, indem das südlich liegende Gebiet, zu größtem Teil Ackerland, nach langen Regengüssen aufgeweicht war, und dadurch die Bewegung des türkischen Heeres stark erschwerte. Gleichzeitig bot die das Feld von Mohács vom Süden abschließende Terrasse eine weitere Schwierigkeit für die Türken, weil sie auf der steilen abschüssigen und rutschigen Seite auf das Feld herabgelangen mußten.

Auf die erwähnten, sich dem Aufmarsch des türkischen Heeres entgegenstellenden Schwierigkeiten können wir auf Grund von Karten und Lokalaugenschein folgern, und das es tatsächlich so war, beweisen die türkischen Quellen unstreitig. Es stellt sich heraus, daß das Heer verspätet, ermüdet und in ungeordnetem Zustand angelangt ist; die Söldnertruppen des Sultans und die Anatolier sind weit von den als erst angelangten Rumeliern zurückgeblieben. Eben deshalb hat das türkische Oberkommando die Schlacht auf den nächsten Tag verschoben und anbefohlen, ein Zeltlager aufzuschlagen.

Das ungarische Heer warf sich mit stürmischem Elan auf das rumälische Heer, daß sich in die Niederung herabgelassen mit dem Aufschlagen des Lagers beschäftigt, und so unvorbereitet war. Dieser Angriff war so wirksam, daß die Türken panikartig die Flucht ergriffen. Der erste Teil des Schachtplans hatte sich also bewährt, der Sieg ist trotzdem ausgeblieben. Der Grund bestand darin, daß beim ungarischen Heer zweimal Zeitverlust eingetreten sind. Die erste

war, daß die im zweiten Treffen der Schlachtordnung sich befindlichen ungarischen Herren, als si sahen, daß die Rumelier ein Lager aufschlugen, dem König den Rat gaben, das ungarische Heer möge ebenfalls sein Lager beziehen. Der König willigte ein und sandte an den Oberbefehlshaber Tomori den Befehl, in Lager zurück zu marschieren. Nun hatte aber Tomori seinen Plan eben darauf gegründet, der Türke werde die Schlacht verschieben und ein Lager beziehen; deshalb ritt er zurück und bewog den König, seine vorherige Anordnung zurückzunehmen und den Befehl zum Angriff zu geben. Wir wissen nicht, wieviel Zeit all dies in Anspruch nahm, doch selbst wenn es nur 10—15 Minuten dauerte, genügte es, daß die von Sulejman befehligte Mitte des Heeres das Zeitversäumnis einbringe und beim Beginn der Schlacht den Abstieg von der Terrasse beginne. Der zweite Zeitverlust des ungarischen Heeres trat ein, als die ungarischen Truppen nach dem erfolgreichen Sturm mit dem Beutemachen begannen und den Erfolg nicht ausweiteten. Und so mußte sich das ungarische Heer schließlich dem Ganzen der türkischen Kräfte stellen, das — wie gesagt — schon infolge des Kräfteverhältnisses nur mit einer Niederlage enden konnte.

In der Schlacht fielen der König, sieben Bischöfe, 28 Magnaten, etwa 500 Adelige sowie ungefähr 10—15 000 Mann.

Nach Analyse der Schlacht können zwei Folgerungen gezogen werden: 1. Offiziere und Soldaten des ungarischen Heeres haben sich mit beispielloser Tapferkeit in den Kampf mit der schrecklichen Übermacht geworfen; 2. entgegen der bisherigen Auffassung sind wir fest überzeugt, daß der Plan des ungarischen Oberkommandos in seiner Tollkühnheit — eben deshalb — vorzüglich war und sich dadurch die einzige Chance bot, die Schlacht zu gewinnen, oder zumindest das Unentschieden zu erreichen.